

Farkas László (Budapest):

Mit mutat a kódexírás?

Történeti kézírataink íráselemzése

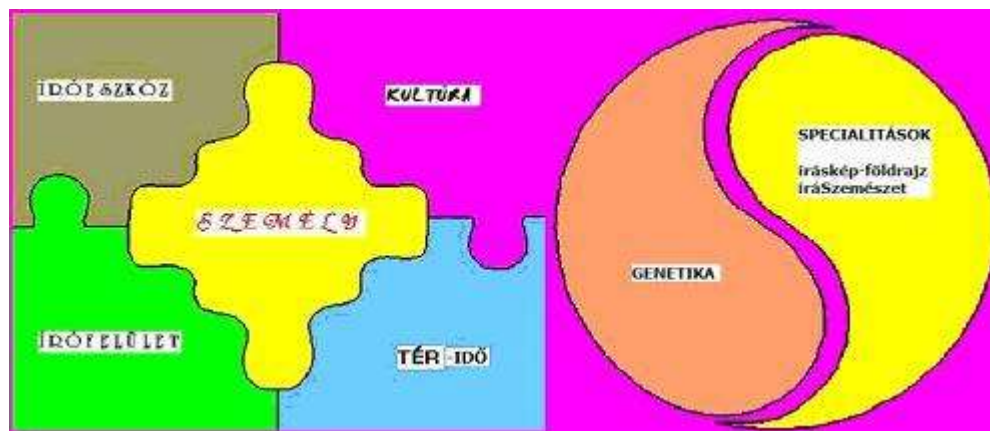
A tanulmány bemutatja a középkori kódexírás jellemző sajátosságait, a kéziratok írásanalitikai alapú elemzését.

1. Bevezetés az írásanalitikába

Rövid ismertető: "Történelmi korok írásainak elemzése mindig izgalmas és felemelő feladat.

A paleográfusok mellett fontos szerep jut azon szakértők számára is, akik az író személyek személyiségjegyeinek titkait kutatják. Az előadásban nem a grafológiáról lesz szó, hanem egy új, szakmailag komplexebb íráselemzési eljárásról, az írásanalitikáról, annak elméleti és gyakorlati háttéréről.

Röviden bemutatásra kerül az **írásanalitika** tárgya és sémája (1. sz. ábra), hisz ezek adják az előadás geneziséjét, amelyek mentén végig követjük a XII-XIII. század kódexírásának írásanalitikai aspektusait."

1. sz. ábra. Az írásanalitika sémája, tárgya
(szerkesztette: Farkas László)

Az írásanalitika **fiatal tudományterületnek** számít, mivel arculatának alapjai alig néhány éve kezdett kialakulni. Ez még abban az esetben is kijelenthető, hogy a problémakörnek írással foglalkozó része nagyon régóta jelen van a tudományos gondolkodásban.

Filozófia értelemben az írásanalitika az íráshoz kötődő logikai elemzés tana, művészete, gyakorlata, illetve az írás által indukált gondolkodás alapelemeiről és feltételeiről szóló tanítás.

Az írásanalitika **tárgya** maga az írás. Az írásanalitika az írás különféle, önálló és egymástól szét nem választható dimenzióival együttesen foglalkozik. Ezek alapján vizsgálja az írás keletkezésének korszakához köthető időbeliségét, földrajzi térbeliségét, az ember történelmének, kultúrájának társadalom-földrajzi folyamatait, az írófelületet, az íróeszközt jellemző sajátosságait és a készítőjéhez kapcsolódó pszichés, anatómiai, „genetikai” vetületeket. A felsorolás komplex, de korántsem teljes, a tudományterület fejlődésével egyre bővíthet, és összetettebbé válhat.

Kulcskompetenciája pont abban rejlik, hogy az írás keletkezését befolyásoló összes körülmény vizsgálatát csak e szakterület végzi el, míg a grafológia csak a személyiséget keresi, az írásazonosító azt állapítja meg, hogy két írás egy kézeredettől származik-e. A klinikai íráspszichológia a klinikumban keresi a választ a duktorklinikai állapotára, míg a paleográfia az írás történetiségét kutatja.

Felmerülhet a kérdés, hogy az írásanalitika **önálló** tudományterület-e, vagy „csak” egy, vagy több létező tudomány ismerethalmazát alkalmazó segédtudomány? A megközelítés aktualitását olyan aspektusból vizsgálhatjuk, hogy éppen milyen profilú szakember mondja ki következtetéseit: földrajztudós, katonaföldrajzi szakember, írástörténész, nyelvtudós, pszichológus, pedagógus,

képzett és más előiskolázottságú íráselemző, vagy egy átlagember? Természetesen objektív és megtámadhatatlan véleményt nagyon nehéz alkotni, alkalmazása segítheti a többi íráselemzéssel foglalkozó szakmai terület elméleti és gyakorlati tevékenységét.

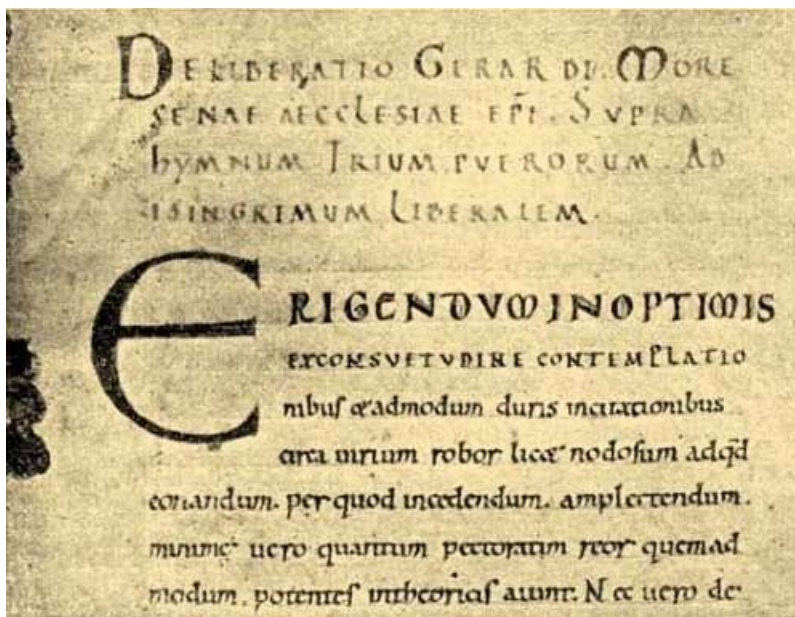
2. Előszó helyett

Európában a VIII. század második felében Nagy Károly császár a politikán kívül a műveltségben is nagyot alkotott, hiszen kódexmásoló és festőműhelyeiben születik meg a Karoling miniatúrafestészet. A X. században ez a művészet már túlnötte önmagát és Európa miniatúraművészete új, bizánci elemekkel gazdagodik s így egyesülnek a korábban Európa két legszélső pontján, Írországban s Bizáncban élő stílusok.

I. István királlyá koronázása után (1000) nyomban hozzáfogott az egyház szervezéséhez, amellyel a magyar művészet is fejlődésnek indult.

A velencei Szent Gellért későbbi püspök, Bakonybélien egy erdei kunyhóba vonult, s két éven át könyveket írt.

Ezek közül egy, a XI. században született írás (2. sz. ábra), *Deliberatio Gerardi Moresauae aecclesiae episcopi supra Hymnum trium puerorum ad Isingrimum liberalem* (A marosi egyház püspökének, Gellértnek értekezése a három ifjú énekéről a tudós Isingrimusnak) című hittudományi értekezése fenn is maradt, amely a magyarországi latin nyelvű irodalom legrégibb maradványa Szent István király intelmei mellett.

2. sz. ábra. Szent Gellért *Deliberatio*-ja, XI. századi postkaroling minuszcula (szerkesztette: az OSZK nyomán Farkas László)

Az első könyvek bizonyára külföldről érkeztek, de itthon is elkezdődik a könyvmásolás, így Pannonhalmán 1093-ban már 80 kódex volt. Meglepően nagy szám ez, hisz például a VIII. századi alapítású Würzburgnak a IX. század elején csak 36 könyve, Kölnnek 100 kódexe volt. Az idézett adatok ellenére I. István korából egyetlen kódex sem maradt fenn.

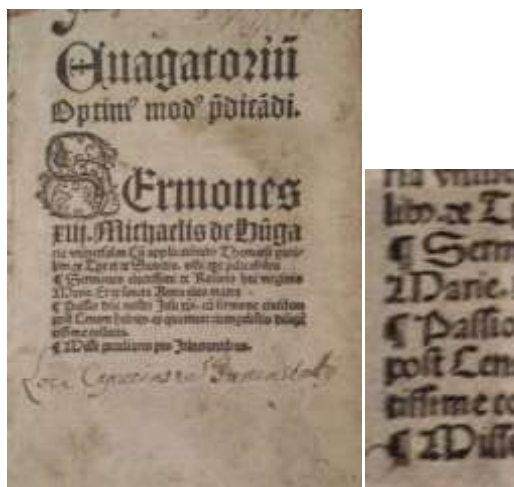
Ebből a korból származó irodalmi emlékeink csak a későbbi időkből voltak másolatokból ismeretesek. Egy ismeretlen szerzetes évkönyveket szerkesztett, egy udvari pap pedig megírta az *Intelmeket*.

Így az *Évkönyvek* (997-1060) a XII. századi *Pray-kódex*-ben maradtak fenn, vagy Gellért püspök idézett művét egy dísztelen másolatban őrzi a müncheni könyvtár.

A XI. század vége felé, I. László uralkodása alatt (1077-1095) a magyar műveltség már teljes mértékben kibontakozott, megírta Szent István legendáját és megszületik a **magyar**

gesztairodalom.

A legrégebbi, hazánkban készült kódex is a XI. század második feléből maradt ránk, az 1060-1080 között készült *Hahóti Sacramentarium* (3. sz. ábra).

3. és 4. sz. ábra. Hahóti-kódex első lapja és betűi
(szerkesztette: az OSZK nyomán Farkas László)

Ezt követi a *Szelephényi-kódex* (5. sz. ábra), amely valószínű Salamon uralkodása idején (1063-1074) készült XI. századi kerekded, román stílusú írással, de már a század második felének enyhén gótikus hajlamával. A Carolina-írás alkalmazásával, a kerek alakú *m*, *n*, és *u* betűk mellett ugyanis előfordul néhány olyan *a* és *g* betű, melynek oválja szögletesre tört.

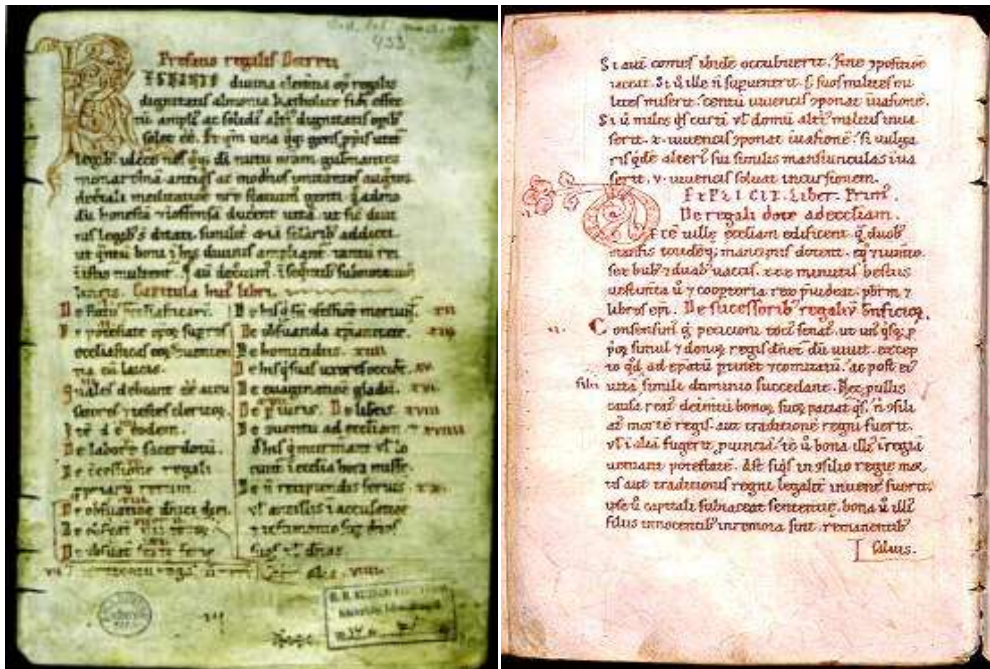

5. sz. ábra. Szelephényi-kódex első oldala
(szerkesztette: az OSZK nyomán Farkas László)

Mindkét kódex megpróbált a XI. századi miniatúrafestészet európai egységébe illeszkedni, de megmaradt a honfoglalás kori ötvösművészet kiegyensúlyozott, nyugodt kifejezőmódja is. Különösen a *Hahóti-kódex* egy kalligrafikus betűformái igazolhatják ezt a feltevést. Nagy változatosságot mutat például a betűk színezésében, vagy az első szövegkezdő szó (4. sz. ábra) kiemelt, majuszkulákkal írott betűinek hangsúly is.

Meg kell jegyezni, hogy egyes vélemény szerint a *Hahóti-kódex* négy lapján található rajzok XII. századra vonatkoztatott stílusmeghatározása kétsége vonható, mivel korábbi, de későbbi korok díszítő sajátosságainak váltakozása is megfigyelhető.

Könyves Kálmán korából, neve ellenére (1074-1116) alig marad fenn valami, törvénykönyveit és a legendáit most nincs lehetőség elemezni, csak felvillantjuk az *Admonti-kódex-et*. (6. és 7. sz. ábra)

6. és 7. sz. ábra. Admonti-kódex (Szent István törvényei az első és egy másik lapon)
(szerkesztette: az OSZK nyomán Farkas László)

Egyszerű, de mégis művészi iniciáléit valószínű nem a scriptor festette, hanem külön munkában a szöveg másolása után az illuminátor. Szent István király törvényeinek legrégebb kézirata, mely azonban a két törvénykönyvnek nem az összes, csak 50 cikkelyét tartotta fenn. A kódex a XII. században monostori íróműhelyben íródott, 8 leveles, hártýakézirat.

E kor terméke még az *Ernst-kódex* (8. és 9. sz. ábra), amely a magyarországi hagiográfiai (magyarországi szentek életének leírás és kutatása) irodalom és a XII. századi hazai könyvkultúra egyik legfontosabb emléke. Sulpicius Severus Szent Márton püspökről szóló írásait és a Szent István-legendák legkorábbi fennmaradt szövegét tartalmazza. A kódex keletkezése a XII. század harmadik negyedére datálható, ahogy erre az írás és a díszítés alapján következtetni lehet.

8. és 9. sz. ábra. Ernst-kódex lapjai
(szerkesztette: az OSZK nyomán Farkas László)

Változó vastagságú, helyenként lyukas, sérült pergamenre másolta négy szerzetes a szövegeket igényes könyvírással. A kódexet vörös címfeliratok, fejezetcímek és vörös kezdőbetűk tagolják. A nagyobb szövegegységek élén vörös, zöld vagy sárga iniciálék állnak. Legkiemelkedőbbek közülük az I, a H és a C betűk, melyeket zöld, illetve sárga-zöld alpra helyeztek és a betűtestet kapsokkal, leveles indákkal díszítették.

Meg kell még említeni az első ismert összefüggő magyar szöveget, a *Halotti Beszéd*-et (10. sz. ábra)

tartalmazó, s felfedezőjéről elnevezett *Pray-kódex*-et. Ezt a 172 hártyleveles könyvet, három kéz írta legalább három évtizeden át, valószínű 1192-1228 között a boldvai bencés monostorban. Van benne mise, száraz pozsonyi krónika, futólagos esztergomi feljegyzések s néhány eredeti fogalmazványnak tűnő írás. Különösen érdekesek elgondolkodtató tollrajzai. Számunkra legfőbb értéke mégis a 32 soros, mindössze 274 szavas magyar nyelvű oldal, amelynek írásmódja még román stílusú. **Ez az első ismert összefüggő magyar nyelvű szöveg.**

10. sz. ábra. A Halotti beszéd eredeti szövege a Pray-kódex 136. lapján (szerkesztette: az OSZK nyomán Farkas László)

A szöveget másolták, ezért feltételezhető, hogy már korábban is létezett. A másolás helye egy Szent János titulusú bencés monostor lehetett, aminek helye ismeretlen.

A kódexíró az eredeti szöveg tagolására két jelölést használt, pontokat és a nagybetűs mondatkezdetet.

A karoling minuszkula írásának megfelelően betűi kapcsolás nélkül követik egymást, ezért a szöveg tökéletesen olvasható, állaga lehetővé teszi csaknem az összes betű egyértelmű azonosítását. A díszítés legegyszerűbb módját alkalmazta a kódexíró, az úgynevezett rubrikálást (*rubricare*, latin *rubrum* „vörös”), azaz a szöveg egyes részeit vagy aláhúzta vörös színnel, vagy eleve azzal írta. Az olvasás mégis nehéz, mivel nem tudjuk, hogy az adott latin betűt pontosan milyen hang vagy hangok jelölésére alkalmazták. Ennek oka az, hogy a 24 betűs, erősen redukálódott latin hangzókészlethez keletkezett latin betűk épp csak fele annyian vannak, mint a magyar nyelvben akkoriban meglévő hangok, vagyis a latin ábécében a korabeli magyar hangzókészlet felének nincs megfelelője.

A latinban nem létező hangok, így az *á, é, c, j, ly, ny, ty, ö, ü, s, zs, dzs* (a preklasszikus latinban az *f*), és talán még néhány olyan hang, ami eredetileg részét alkotta a nyelvnek, de ki nem írt volta miatt teljesen kikopott az elmúlt ezer évben.

A *Halotti beszéd*-et lejegyző írnok látható módon küzdött azzal, hogy milyen betűket alkalmazzon. Ezt mutatja, hogy a többször előforduló szavaknál alig van egyező alak. Kirívó példája a *gyümölcs*-ként azonosított szó, ami nem véletlen, hiszen a rendelkezésére álló betűkből csak az *m* és az *l* hangot tudta problémamentesen lejegyezni. Ennek fordított megközelítésével azt is állítják egyesek, hogy a szöveg némi archaizálás mellett a mai nyelven olvasandó és semmiféle bizonyítékot nem ad arra vonatkozóan, hogy a magyar nyelv az elmúlt ezer évben mennyit alakult, változott, fejlődött. Ezen értelmezések szerint a *zumtuchel* szó például

egyáltalán nem *szümtükkel* alakban olvasandó, hanem így: *szemetekkel*. (Sz hang hiánya, rögzületlen, ráadásul talán félrehallott zárt e, a *kk* hang *ch* írásmódja a kiforratlan helyesírás miatt.)

A XIII. században, bizonyára főként a tatár pusztítás következtében igen sok könyvünk eltűnt. Csak híreket örököltünk róluk, példányaik elkallódtak. Elveszett például a csodákat mesélő Szent László-legenda kézírata, melyet külföldön a XV. század végén még felhasználtak a magyar szentek életéről ájtatoskodó egyik ősnymotványban. Lappang Kézai Simon udvari káplán III. László királynak ajánlott krónikája, noha szövegét Horányi Elek a XVIII. században középkori kéziratból adta ki. Viszont megmaradt Anonymus, a Pray-kódex, Julianus munkája (hála Ricardus domonkosrendi szerzetesnek, kinek Julianus, útleírását tollba mondta), és a Löweni-kódex, amely a XIII. századi Ómagyar Mária-siralom, legkorábbi magyar verset tartalmazza.

3. A középkor kultúrája- a gótika

Rövid ismertető: „A gótikát archeológiai kultúrának kell tekinteni. Egyrészt, mert emlékei részben elpusztultak, másrészt, mert a mai emlékek, főképp az épületek a XIX. században nem kerültek el az átépítéseket. Hosszú korszaka *átmeneti, korai* (1180-1250), *érett* vagy *dekoratív* (1250-1360) és *késői* vagy *függőleges* (1360-1550) stílus-szakaszokra oszlik.

Számos vonatkozásban különbözik a középkor másik stílusirányzatától, a romanikától.”

Magyarázat: „A XIII. századi fontosabb események a Magyar Királyságban:

- 1222: az Aranybulla szentesíti a nemesség jogait.
- 1229: a ferencesek meglepednek Esztergomban
- 1235: négy domonkos szerzetes indul keletre az ázsiai magyarok felkutatására és megtérítésére. (Közülük csak Julianus barát éri el Magna Hungariát.)
- 1235-1270: IV. Béla uralkodása
- 1241-1242: a tatárjárás pusztításai Magyarországon
- 1241: Muhi csata -a tatárok legyőzik IV. Béla seregét
- 1242: a tatárok átkelnek a Dunántúlra. IV. Béla Spalatóba, majd Trauba menekül
- A tatárok kivonulás után IV. Béla német telepeseket hív az országba a tatárok által kiirtott magyar lakosság pótlására
- IV. Béla a báróknak birtokokat adományoz, de elrendeli, hogy minden birtokon kővárat kell emelni
- 1251: IV. Béla kiváltságlevele királyi védelem alá helyezi az országban élő zsidókat
- 1278: Morvamezei csata - I. Rudolf és IV. László magyar király csapatai vereséget mérnek II. Ottokár cseh hadaira
- 1282: IV. László a hód-tavi csatában legyőzi a fellázadt kunokat
- 1285: Magyarországon a feudális anarchia eléri tetőpontját. Tatárok törnek be ismét az országba, akik egészen Pestig dúlják fel azt – és akiket egyes vélemények szerint IV. László király hívott be az országba ellenfeleivel szemben (második tatárjárás)

Egyéb fontosabb események:

- 1204: a Bizánci Birodalom bukása, a Konstantinápolyi Latin Császárság létrejötte (1204-1261)
- III. Ince alatt (1198-1216) a középkori pápaság eléri politikai hatalmának csúcspontját
- 1210: III. Ince kiközösíti IV. Ottó német-római császárt, mivel az seregével Dél-Itáliába vonul
- 1215: Magna charta - Földnélküli János angol király által aláírt, a rendi jogokat biztosító szabadságlevél
- 1216: a pápa elismeri a Domonkos-rendet
- 1223: a pápa jóváhagyja a Ferences-rend alapítását
- 1231: IX. Gergely pápa megszervezi a pápai inkvizíciót
- 1241: a mongol-tatár betörés Kelet-Közép-Európába. A cseh–lengyel seregek a Legnicai csatában szenvednek súlyos vereséget
- 1261: VIII. Mihály nikaiai császár visszafoglalja Konstantinápolyt a nyugati keresztényektől, és helyreállítja a bizánci császárságot, amely azonban már nem számít nagyhatalomnak
- 1278: Morvamezei csata: II. Ottokár cseh király vereséget szenved, és elesik az Ausztriáért vívott harcban
- Nyugat-európai királyok a negyedikől a nyolcadikig terjedő keresztes hadjárata az iszlám ellen
- A század végén ágyút kezdenek használni Európában. Első európai alkalmazói nagy valószínűséggel az arabok és a mórok, főként várfalak rombolására
- 1206: Dzsingisz mongol nagykán megalapítja a Mongol Birodalmat
- 1256-tól Marco Polo eljut Kínába
- 1250 körül: a korai inka-kultúra megjelenése.”

A **gótika** az érett középkor művészetének egyik irányzata, de megjelenésének technikai és

társadalmi körülményeivel együtt történelmi korszaknak is tekinthető. Az elnevezést először pejoratív értelemben használták a reneszánsz korban, a sötétnek vélt középkor művészetét illették vele a fényesnek tartott antik művészettel szemben.

Általános jellemzők

Számos vonatkozásban különbözik a középkor másik stílusirányzatától, a romanikától.

A gótikát archeológiai kultúrának kell tekinteni.

Például a várak, melyek eredetileg a hadviseléshez alkalmazkodtak, egyre díszesebbek, lakályosabbak lettek, főleg a bejáratok kaputornyáiban, a lovagtermekben, a kápolnában. A lakóházak a polgárok gazdagodásával egyre igényesebbek, díszítettebbek lettek. Gyakoriak voltak a nemesek részére épített lakótornyok. Ekkor épültek az első egyetemek, kollégiumok is.

A gótika **zenéje** misztikus hangzású, befogadása jelentős szellemi munkát igényel, sok hasonlóságot mutat a mai kortárs zenével.

A **szobrászatban** az alakok teste S vonalban enyhén hajlik, ezért a szoboralakok könnyedek, kecsesek. A korábbi komor vallási eszmevilág eltűnt, a helyére szelíd tekintetű, jóságos, emberközeli szentek léptek. Ekkor születtek a középkor első lovasszobrai.

A gótikus **festészetben** hasonló törekvések jelentkeztek, mint a szobrászatban. A semleges, rendszerint arany háttér előtt az eleinte erősen nyújtott alakok emberibbé váltak, jellemábrázolásra is van már példa. Körülöttük megjelentek a természeti környezet egyre hívebben ábrázolt elemei, épületek és városok ábrázolásai.

A hatalmas üvegablakok miatt, főleg északon, a falfestmények kiszorultak a templomból, és divatba jött a **táblaképfestészet**.

A középkorban kialakult **könyvművészet** a gótikában tovább élt, a szöveget kísérő ábrázolások egyre elevenebbek lettek, és ez nagy hatást gyakorolt a táblaképfestészetre.

A gótikus **képzőművészet** egyik jelentős ága volt az üvegfestészet. A gótikus templomépítészet törekvése – hogy a bevilágítást fokozza és ezért növelje az ablaknyílásokat – vezetett a műfaj virágzásához.

A gótikus stílus Magyarországon

Fontos terjesztője volt a stílusnak a ciszterci rend, építészetük hatott az esztergomi királyi kápolna építőire is.

Buda lett a királyi székhely, elkezdték építeni a Nagyboldogasszony (Mátyás)-templomot, és a Szent Miklós-templomot.

A magyar gótika Zsigmond (1368-1437) alatt virágzott, az ő uralkodása idején épült a budai Friss-palota, a bazilikális rendszerű templomokat csarnoktemplommá építette át. A nagyurak is jelentős építkezéseket folytattak, ekkor épült Siklós, Csesznek, Gyula és Kisnána vára. A városok fejlődése felgyorsult, a legtöbb városfal is ekkortájt épült.

A gótikus stílus és írásjellemzők összefoglalása

Gótikaként utóbb, a reneszánsz korában kezdték emlegetni a XII-XV. század jellemző stílusirányzatát, amely egyébként jó ideig együtt élt a romanikával. A gótok és a gótikus stílus között valójában nincs direkt összefüggés, ez a szó fennmaradt.

A gótikus írásnormáról a következő fejezetben lesz szó, de a gótikus textuális és notula általános sajátosságait és a stíluskorszak jellemzőit itt, az 1. számú táblázatban foglaljuk össze, a teljesség igénye nélkül.

Közös és egyértelmű jellemzőként említhető a nyitottság és a kommunikációs igény növekedése. A magasba törő építészeti formák, a vertikálisan nyújtott betűk, vagy a hosszanti méretükkel feltűnést keltő fejfedők viszont már kétarcúak. Természetesen úgy is értelmezhetők, hogy az ég felé mutatnak, hogy Istent dicsőítik. Az írni tudó személyek jelentős része egyházi szolgálatban

állt, más része hivatalnokként, vagy városi iskola tanítójaként, vagy alkalmi megbízást kereső vándor deákként kereste kenyerét, illetve olyan polgárcsalád fia lehetett, amely nem sajnálta az oskolára költeni a pénzt.

A szép ideológiák kifejeződésén túl, felfedezhető bennük némi erőfitogtatás is. A hatalmi pozícióját féltő, e korszakban kissé rogyadozó egyház a szépséges templomok emelésével stabilitását, gazdagságát, befolyását óhajthatta reprezentálni, akárcsak társadalmi rangját és önnön fontosságát a méteres süveggel kérkedő dáma. Ez olyan fajta én-hangsúlyozás, ami a romanikában még elképzelhetetlen lett volna.

Ha mindezt kissé általánosítjuk, akkor az írásanalitika mérési eljárásába, a Szidnai-féle rezonometria fogalomrendszerébe is beilleszthetjük. A rezonometria alapelve, hogy az írásstruktúra-elemek méretarányai kifejezik az általuk szimbolizált területek fontosságát, hangsúlyát, mivel a méretnövelés többlet-energiabefektetést kíván, azt csak akkor hajtuk végre, leginkább tudattalan készítés nyomán, ha abból pszichés nyereségünk van.

Textuális	Notula	Lehetséges jelentés
pont az i-re az olvashatóság érdekében	a szöveg-sokszorosítást hatékonyabbá tevő írásmód, jól olvasható formák, betűkötések	Nyitottság, kommunikáció-igény
díszes iniciálék, arányaiban magas, szűk középzóna és oválok	díszes iniciálék, általában vertikálisan nyújtott oválok	Egyediesítés, én-hangsúlyozás
összeszorított betűk, csökkent sortávolság, szabálykövetés, beírt felület túlsúlya	csökkent sortávolság, szabálykövetés	Támaszkeresés (hiánya)
“csúcsíves” szögesezés, szabályozott, zárt formák, betűelemek leírása külön-külön	az oldottabb íráskép ellenére helyenként szögesezés, zárt formák	Zártság, szabályozottság, strukturáltság
jelentékeny középzóna, praktikus célhoz választott írásmód	technikai fejlődés, támrendszer alkalmazása	Realitásérzék

1. sz. táblázat. A gótika általános írásjellemzőinek összehasonlítása
(szerkesztette: Podonyi Hedvig)

Magyarázat: „A pszichés előny megszerzését mutatják a magasba nyúló formák, a közösség által megfelelőnek ítélt ideológia követése és különbnek lenni, kimagasodni a többiek közül, ami az egóra is jó hatással van.

Kimutatható a támasz-igény, a szabályozottság és a zártság. Mindenesetre a romanikához képest mérhetetlenül felszabadultabb korszakba jutottunk. Már nem kell a valóság, a realitások elől az ideológiák világába menekülni, szabad örülni annak, ami szép és élvezetes lehet, beleértve akár a könyvek böngészését (hiszen a könyv, ha nem is olyan ritka kincs, mint egykor, még mindig becses érték, „státuszszimbólum” – és ha mást nem is, legalább a képeket biztosan sikerül megérteni belőle).”

4. Középkori írásnorma- gótikus

Rövid ismertető: „A gótikus írásnak a XII. századtól kezdve a XV. század végéig tartó hosszú élettartama alatt sok típusa és változata keletkezett. A másoláskor betűmintákat adtak meg, amelyek alapján a gótikus írásnak két fő típusa különböztethető meg: a *textuális* vagy *textura* és a *notula* vagy *nota*. A két csoport között, elemeinek keveredéséből később egy átmeneti típus is létrejött, melyet a paleográfusok *bastardának* neveztek el. Ezt elsősorban könyvmásolásra használták. Ezt az írásnormát azonosítjuk a *Gesta Hungarorum* írásképében.”

Nagy Károly frank király (768-814) külföldről tudósként tisztelt férfiakat hívott meg, és segítségükkel iskolákat létesített. Alkuin volt a legfelkészültebb, aki 781-ben érkezett Nagy Károly hívására Tours-ba. Alkuin történelmi érdeme lett a később karoling minuszkulának elnevezett új betűforma kialakítása. A karoling korszakban, már jóval a gótika kialakulása előtt jelentkeznek a későbbi gótikus írás jellegzetességei. Az írás kerek hajlásai csúcsívessé

formálódnak, a betűk és a sorok közel kerülnek egymáshoz, a szöveg olvasása mind nehezebbé válik.

A gót betű típusai (11. sz. ábra)

11. sz. ábra. A gót betű típusai
(szerkesztette: az mni.elte.hu nyomán Farkas László)

Figyeljük meg az f és s betűk látványos változását.

A textura és rotunda f betűjének nincs alsó szára, a schwabacher és fraktúrának van. A textura és rotunda a betűje a kurrens a-hoz, a schwabacher és fraktúr a betűje az írott a-hoz hasonló.

A másolatok készítésével hivatásosan foglalkozó írásmesterek mintalapokon mutatták be az alkalmazott betűket, többnyire megadva az írásváltozatok egykorú elnevezését is. E betűminták alapján a gótikus írásnak két fő típusa különböztethető meg

- a *textualis* vagy *textura* és
- a *notula* vagy *nota*. (a gótikus korszak kurzívája)

A textura gondosabb könyvírásokat, a notula viszont a gyakorlati íráshasználat céljaira alkalmas kurzív változatokat ölelte fel. Az utóbbin belül különleges, jól körülhatárolható zárt csoportot alkotnak az ünnepélyesebb oklevelek írásához használt diplomatikai változatok. A két csoport között, a *textualis* és a *notula* elemeinek a keveredéséből később egy átmeneti típus is létrejött, melyet a paleográfusok *bastardának* neveztek el. Ezt elsősorban könyvmásolásra használták.

Magyarázat: „A gótikus írás eredetét már régebben is a Karoling minuszskulák szögletes jeleiben fedezték fel, de hosszú ideig tartotta magát a beneventói oklevélírás normandiai változatának elmélete is.

A gótikus kalligráfia legjellegzetesebb sajátosságait a *textualis* testesíti meg. Gótikus írásról szólva elsősorban erre a monumentális hatású típusra szokás gondolni. A gótikus íráskorszak végéig, pontosabban a nyomtatott könyv általánossá válásáig a *textualis* megmaradt a fontosabb tartalmú, becsesebb kódexek írásául, sőt az ősnymtatványokat is ezzel a típussal nyomtatták az első tipográfusok. A *textualis* általában erőteljes, vastag vonalakkal építkezik, betűi egyenlő mértékűek, és egybekapcsolás nélkül, szabályos térközökkel sorakoznak egymás mellett. Elnevezése a szöveg sűrű szövetére utal. Fő sajátosságai közül kiemelendő, hogy benne a betűszárak végei megtörtek, és a korábban lekerekített betűrészek hegyes, tehát gótikus formát öltöttek. A *textualis* betűi inkább magasak, mint szélesek, a szárak megrövidültek benne akkora mértékben, hogy pl. a „b” a „v”-vel összetéveszthető, a „t” és „c” között pedig szinte semmiféle különbség sem észlelhető. Az i-re felkerült a pont, hogy ne keverjék össze az „n”, „m” betűk azonos alakú részeivel.

A *rotunda* Dél-Európa kéziratos könyvbetűje a középkorban. A textura és a rotunda még nem kötődik nyelvhez, sem valláshoz. Jobban hasonlít a tollírásra, egyfajta „sans serif”, egyszerűsített vonalvezetésű.

A schwabacher (a *bastarda* német változata, Csehország, Németország, Észak-Európa írása). A XVI. századtól népszerű. Luther szövegbetűnek használta, így szakítva a textura/rotunda katolikus hagyományával. Jellemzően a nemzeti nyelveken írt ún. „nép”könyvek betűje. A schwabacher jellegzetessége a hozzá tartozó keskeny, magas, kövér címbetű.

A *fraktúr* is bastarda hagyományok alapján születik, I. Miksa (Maximilian) császár alatt. Ez - a korábbiakkal ellentétben - már német nyelvhez született betű. A katonásan zsúfolt, törtvonalú texturát mozgalmassabbá, könnyedebbé, díszesebbé tette, de stílusában eltért a schwabachertól.

A gótikus írásokban a nagybetűk használata a korábnál jóval inkább elterjedt. Nemcsak a mondatokat vagy a tulajdonneveket kezdték nagybetűvel, hanem egyes fontosabbnak tekintett szavakat is így emeltek ki. A gótikus írásokban az egyértelműen nagybetűk mellett olyan fél nagybetűk is előfordulnak, amelyekről nehéz lenne

megmondani, hogy írjuk nagy- vagy kisbetűnek szánta-e őket. A nagybetűket általában díszítették, vagy legalább vastagított vonalakkal írták. Olykor a kisbetű díszítésével, méretei megnövelésével jelezték, hogy írja nagybetűnek szánja.

Az írás gyorsaságát úgy kívánták növelni, hogy újból fokozott szerepet adtak a rövidítéseknek. Ezért a Karoling-korban használt rövidítésrendszereket továbbfejlesztették és gazdagították. A XIV. század közepéig az íródeákok következetesen és jól felismerhető alakban, szigorú szabályok szerint rövidítettek.”

Sokfajta eredetkutatás feltevése ellenében leginkább az a megállapítás állja meg a helyét, mely szerint nem egy új írásfajta született, hanem a gótikus írás nem más, mint a karoling minuszkulának egy változott formában továbbélése.

Alaktani azonosítás (12. sz. ábra)

12. sz. ábra. A gót betűtípus alaktani azonosítása
(szerkesztette: az mni.elte.hu nyomán Farkas László)

A gót betűk fő jellemzői talán a kis o betűn azonosíthatók legjobban.

Balról jobbra haladva megfigyelhetjük a textúra, a rotunda, a schwabacher és a fraktúr betűtípus alakváltozását. Az elsőként létrejött és szövegbetűnek általánosan használt *textura* változat o-jának két széle egyenes vonal, a betű egy hatszöghöz hasonlít. A Dél-Európában kifejlődött *rotunda* ovális. A *bastarda* (*schwabacher; batarde*), a jellemző angliai gót betű teteje és alja hegyes, mindkét oldala görbe. A XVI. században kialakult *fraktúr* (törtvonalú) bal oldala egyenes, jobb oldala görbült.

Az Árpád-ház két első századából származó kódexeink román stílusúak: írásuk gömbölyded, betűik hajlataikkal hasonlítanak mai latin betűinkre. A XII. század óta gótikus stílusú kéziratok váltják fel őket, hegyes, karcsú betűk, hajlatok helyett szögletekkel. Folyóírásban összekötöttek, soraikban sok a rövidítés, a betűkihagyás, gyakorlatlan ember el sem tudja őket olvasni. Szépírásban -szerint, hogy milyen a szöveg tartalma és nyelve- vastagabb vonalúak; nagy alakú, különálló betűs textúrával írják az ünnepélyes hangulatú egyházi könyveket, mint a bibliát vagy a latin szerkönyvek fennhangon olvasandó részeit; kisebb, kerekdedebb és csatlakozóbb rotundával a tudományos, többségükben teológiai könyveket; szeszélyes kifutó vonalakkal cifrázott bastardával pedig a nemzeti nyelvűeket.

Magyarázat „Végül pedig hasonlítsuk össze, szintén írásanalitikai/rezometriai szempontból, a gótika két jellegzetes írás-alapváltozatát. A textuális létrehozása jelentős anyag- és energiafelhasználást kíván. Betűlemeit szinte mind egyenként, külön-külön tollfelemeléssel kell leírni, hol vastagítva, hol vékonyítva, n, o és a betűk, beleértve az oválokat is, szöges formákat alkotnak. Ez viszonylag jól olvasható szöveget teremt, ám az írnokot egyáltalán nem kíméli. Elsődleges a forma követésének szabálya, vagyis folyamatát tekintve maga az információörögzítés egyáltalán nem hatékony. Az információátadás esélyei azonban megfelelőek: bár az általában sűrűn telerótt szövegtömb nem könnyen áttekinthető, kétségtelenül el lehet igazodni rajta. A „hétköznapi” használatra szánt, de egyszerűbb kivitelű oklevelek és könyvek másolásához is szívesen alkalmazott notula-kurzíva, kerekdedebb formái és betűkötései révén, ennél sokkal energitakarékosabb kivitelű – és épp ez a lényege. A notulával írt okmány vagy könyv valamivel talán nehezebben olvasható, de kevésbé drága, és formálisan eleget tesz rendeltetésének. Nem valószínű, hogy tulajdonosa szabad idejében minduntalan olvasgatni akarna, ám azzal dicsekedhet, hogy van könyve, illetve vitás jogi ügyek esetén akár saját oklevéllel is igazolhatja igazát. Érdekes, hogy a társadalmi viszonyok kivételéseként, mintha csak az egyházi és világi erők, a rendek versengését és konfliktusait jelenítené meg: a notula-írásnál gyakorivá válnak az összeakadó sorok, az egymás keresztező-felülíró vonalak. Az anyagiak birtoklása iránti vágy jelképeként megnövekszik az alsó zóna, és hurokkezdemények, esetenként hurkok is megjelennek benne.

Érdemes néhány véleményt megemlíteni a gót betűvel kapcsolatban:

„A gót betűk sosem érték el végső és elhivatott formájukat (Frank Chouteau Brown, (p. 12 Blackletter...)

„A gót betű a római karakterek korcs formája” (Theodore Low DeVinne) (p.12 Blackletter...).

„Mikor egy latin betűvel nyomtatott német könyvet olvasok, úgy érzem mintha előbb le kellene fordítanom” (Georg Christoph Lichtenberg 1742-99, p. 18 idézi: Blackletter...)”

5. Középkori írófelületek- pergamen, papír

Rövid ismertető: „Az íróhártya (*membrana, charta pergamena, pergamenum*) állati bőrből előállított íróanyag. A pergamen óriási előnye az volt a papirusszal szemben, hogy mindkét oldalára lehetett írni, és a kódex formájú könyv alkalmas volt arra, hogy az olvasó csak a tetszőleges részeket lapozza fel.”

A kódex készítésekor fontos volt az írófelület kiválasztása, a középkorban papiruszra és pergamenre írtak.

A pergamen

Pergamon kis-ázsiai ókori város híres királya, II. Eumenész volt.

Magyarázat: „A másfél évszázaddal előbb létesült alexandriai könyvtár mintájára megalapította a pergamoni könyvtárat, s a hellén műveltség terjesztésére Athénból tudósokat és művészeket hívott udvarába. Ügynököket küldött szét az akkor már hanyatló görög birodalomba, hogy értékes kéziratok után kutassanak. Az ügynökök nagy pénzeket ígértek a városok és tudósok tulajdonában lévő kéziratokért, ezzel magasra verték fel az árakat. A Ptolemaioszok nem szívesen látták Pergamon királyában az erős vetélytársat, illetve azt is zokon vették tőle, hogy nagyobb jövedelem ígéréssel magához csábítja Alexandria legkitűnőbb tudósait. E cél elérésére az egyiptomi kormány megtiltotta a papiruszkivitelt Pergamonba. A legenda szerint a pergamoni király találékonysága kifogyott az egyiptomi parancson.

Összehívatta tudósait, akik végül is megtalálták azt az anyagot, amellyel a papirusztekercseket pótolni lehet. A tudósok tanácsára a király elrendelte, hogy a bőrcserzők, a tímárok bőrből készítsenek olyan hártyákat, amelyeket könyvek írásához lehetett használni.”

A pergament az i.e. II. században is sokfelé használták Kis-Ázsiában. Borjú-, kecske- és juhbőrből sikerült vékony hajlékony, sárgásfehér színű lapokat előállítani oly módon, hogy a lenyúzott bőrt napokon keresztül meszes vízben áztatták, majd a megpuhult szőrzetet és húst lehúzva, a bőrt egy arra alkalmas kereten (13. sz. ábra) kifeszítették, és száradás után éles késsel mindkét oldalát lekaparták és habkővel csiszolták.

13. sz. ábra. **Kecskebőr kifeszítése**
(szerkesztette: az mni.ceu.hu nyomán Farkas László)

Ezekről a hártyákról kiderült, hogy könyvkészítésre sokkal jobban megfelelnek, mint az addig használt papirusz. Vágni, hajtogatni lehetett, s ellenálló képességük is sokszorososan felülmúlta a

papiruszét. A pergamoniak a pergament is tekercsekbe göngyölítették. Ezt az új anyagot Pergamon városáról, ahol először gyártották, pergamennek nevezték el, és ma is ezen a néven ismerik.

Bizáncban művészi kivitelű kódexeket készítettek, mégpedig úgy, hogy a pergamenre bíborfestéket réteget vittek, majd ezüsttel és arannyal írtak rá.

Miután Szent Jeromos egyik híres passzusában felesleges fényűzésnek ítélte ezt a gyakorlatot, felhagytak vele. Európa többi részén azonban egyre-másra készültek a zöld, indigó, vörös, bíbor és narancssárga kódexlapok.

Magyarázat: „Kétféle pergamen volt: északi és déli. Az északi borjúbórból készült és mind a két oldala fehér volt. A déli juhokból és kecskékből készült. A belső oldalt készítették ki, így az fehér színű lett. A külső oldal, ahol a szőr volt az sárga színű volt. A világos és a sárga lapokat nem keverték. A fehér a fehér lappal, a sárga a sárga lappal volt összefűzve. A pergamen mindig kevés volt, ezért a régi lapokat levakarták, majd újra felhasználták. A pergamenekre nemcsak írtak, hanem festettek is, bíborral. A festett pergamenekre ezüsttel és arannyal írtak, nagyon drágák voltak, így azt csak a királyok engedhették meg maguknak.”

A rongyból készített *papír* a XIII. században jelent meg Itáliában, a XIV. század közepére Európa-szerte kedvelt, olcsó íróanyag lett.

Magyarázat: „A papírmalomban szétfoszlatott, kádakban megerjesztett papírpépet drótszitával merítették ki, a szitára a malmok elhelyezték saját, vékony drótból hajtogatott jelüket. A víz lecsurgatása után összeálló képlékeny papírréteget posztóra helyezték és kipréselték belőle a maradék vizet. A papírlapot fény felé fordítva láthatóvá váltak mind a drótszita hálózatainak nyomai, mind a gyártó védjegye, a vízjel. „

Magyarországon a középkorban nem működött papírmalom, az itt felhasznált papír nagy része Itáliából származott, az ország északi részén pedig Lengyelországból fedezte papírszükségleteit.

6. Középkori íróeszközök- toll

Rövid ismertető: „Az íráshoz madártollakat használtak: erre a célra a lúd és a hattyú külső evezőtollai voltak a legalkalmasabbak. Általában maguknak készítették a tollukat. Egy jobbkezes írnok olyan tollal tudott a legjobban dolgozni, mely kis szögben jobb felé hajlott. Az erre alkalmas tollak a ludak bal szárnyából származtak. Ez az íróeszköz alapvetően alkalmas volt a gót betűk megformálására.”

Az íráshoz a lúd és a hattyú külső evezőtollait használták. A kódexmásolók általában maguknak készítették a tollukat. Egy jobbkezes írnok olyan tollal tudott a legjobban dolgozni, mely kis szögben jobb felé hajlott. Az erre alkalmas tollak a ludak bal szárnyából származtak.

A tollakat először kiszárították, majd a vékony végüket és a pihéket eltávolították. Egy éles, ún. tollkással bemetszték a tollak végeit és írásra alkalmas eszközhöz jutottak, amit pennának neveztek. (14. és 15. sz. ábra)

14. és 15. sz. ábra. Tollkés és lúdtoll (vagy penna)
(szerkesztette: a <http://mek.oszk.nyomán> Farkas László)

A tollkés régies neve a latin *penicillus* ("ecset") szó átvétele, a lúdtoll hegyezéséhez, vágásához használatos zsebkést nevezték így. Tágabb értelemben írószerszámot jelentett (lásd angol "pencil"). Tollkés értelme csak a magyarban alakult ki, valószínűleg a *penicilluskés* összetételből

önállósodva.

Magyarázat: „A kódexírás menete:

A scriptorok két kézzel dolgoztak. Egyik kezükben (általában jobb kézben) a tollat, a másikban (általában bal kézben) a mai radír szerepét betöltő kaparókést tartották. Ezt azért kellett mindig a kezükben tartani, mert ezzel lehetett gyorsan kivakarni a hibásan írt részeket, ezzel metszették a toll hegyét és ennek hegyével szorították le az írópulthoz a pergament.

Ha a tinta még nem száradt meg, szivaccsal vagy ronggyal is felitathatták. Az írás megkezdése előtt megvonalták a lapokat. A XII. századig egy kés tompa hegyével végezték (belekarcolták), majd később ólommal vagy ezüstíróval rajzolták meg. A scriptor ferdelapú írópult mellett ült, általában egy könyvtartó állvány is volt szerelve a mintapéldány számára. Ökörszarvakban tárolták a tintát, ezt az írópult szélébe vájt lyukban helyezték el. A bőrből, fából vagy fémből készült tolltartók leggyakrabban henger alakúak voltak. A látás javítására lencsét használtak (már az ókorban is). Ha hideg volt az idő, akkor a másolók nyúlszőrleddel melegíthették elgémberedett kezüket. Azokat az eszközöket, amiket íráshoz használtak, általában helyben készítették. A másolókat kétféle testtartás jellemezte, a kéztartás publitus, nem érhetek hozzá a papírhoz, így nem maszatolták össze, amit leírtak.

Egy kódex másolásakor használt eszközök:

- Temakulum: zsinóron lógó ólom golyó, amely szétnyitva tartotta a könyvet
- Toll: mellyel írtak, ferdére vágott hegyű lúdtoll (penna)
- Gubacstinta: Szarvból készült tintatartókban tárolták, melyeket lyukba helyezték
- Vörös tinta
- Nyúlszörgombolyag: muff három ujjat beletéve melegen tartotta
- Gyertya
- Vakarókés, mely a mai radírnak felel meg
- Kalamáris tintatartó
- Vonalzó
- Homok: a tinta gyors száradását segítette elő
- Kréta”

7. A középkori ember szemállapota- az okuláré megjelenése

Rövid ismertető: „Az íráshoz, díszítéshez elengedhetetlenül szükséges volt az okuláré használata. Ismerünk olyan kéziratokat, amelyek olyan apró betűkkel íródtak, hogy a kötéstáblában már előre kialakítottak egy mélyedést, amelyben az okulárét tarthatták.”

Írásanalitikai szempontból fontos eleme az írásra ható tényezők közül a szem állapota, mivel ennek ismeretének hiánya téves következtetéseket vonhat maga után.

Elgondolkodtató kérdésként tehetjük fel, hogyan élte az életét valaki az ókorban vagy a középkorban rövidlátóként? A gazdagabbak már régen is több lehetőség közül válogathattak: lornyon, monokli, cvikker. A lencsét nem egyszer igen drága keretbe foglalták, és az is előfordult, hogy csak a trendiség kedvéért hordtak magukkal a hölgyek lornyont. A szegényeknek meg maradt a vakoskodás, vagy rosszabb esetben a természetes szelekció.

Az orvosi irodalomban csak az 1200-as és 1300-as években találhatunk először említést a szemüvegről. Csiszolni még csak domború lencsét tudtak, és a dioptria fogalmát sem ismerték. Aki szemüveget szeretett volna vásárolni, az a vándorárusok készletéből válogathatott magának. A látást javító lencséknek a szem előtt való rögzítése sok nehézséget okozott, mivel értékük eleinte jelentős volt, és leejtésükkor könnyen eltörhettek, megsérülhettek.

Valószínű pont ezért lehet fontos a középkorban is, a kódexmásolók számára a szemüveg elődjének, az okulárénak a használata.

Az íráshoz, díszítéshez elengedhetetlenül szükséges volt az okuláré használata. (16. sz. ábra) Ismerünk olyan kéziratokat, amelyek olyan apró betűkkel íródtak, hogy a kötéstáblában már előre kialakítottak egy mélyedést, amelyben az olvasók majd a okuláréjukat tarthatják.

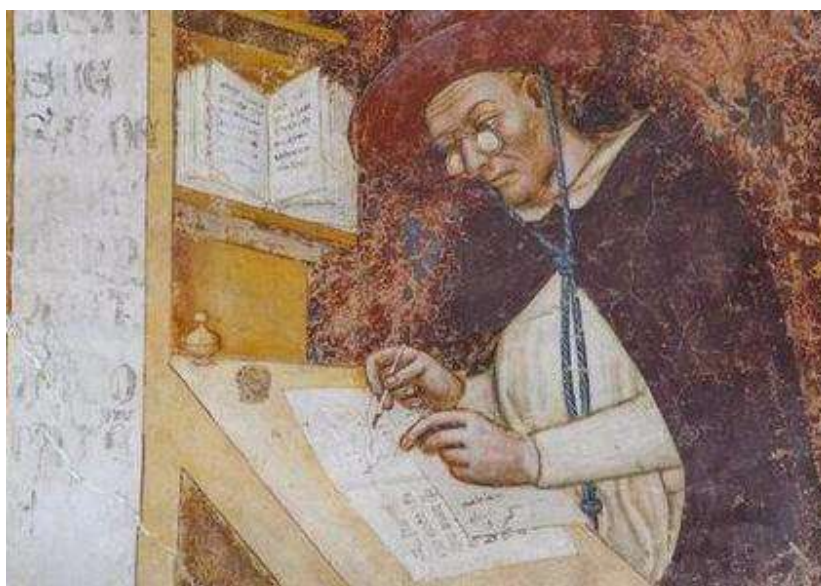

16. sz. ábra. Középkori okuláré

(szerkesztette: <http://www.torimaskapp.blog.hu> nyomán Farkas László)

Magyarázat: „A szemüveg formája igen széles skálán mozgott az idők folyamán, és különösen a könyvnyomtatás megjelenése után nőtt meg a látásjavító eszköz iránti kereslet. A XIII. században feltűnt a fonlra felfűzött lencse, a XIV-XV. században pedig a kengyeles kialakítás. A keret anyag nagyon sok minden lehetett: szaru, bőr, ezüst, aranyozott fém, teknőspáncél.”

A szemüveg viselését képi emlék is megőrökíti, mégpedig elsőként Tommaso da Modena 1352-es festménye (17. sz. ábra), amely egy szerzetest ábrázol, szemüveggel az orrán.

17. sz. ábra. A szemüveg ábrázolása képen

(szerkesztette: a <http://www.nlcafe.hu> nyomán Farkas László)

A távollátás problémáját már orvosolni tudták, persze ekkor még messze nem beszélhetünk különböző dioptriájú szemüvegekről.

Magyarázat: „A szemüveg felfedezőjeként az angol származású Roger Bacon (1214-1294) ferencrendi szerzetest tiszteljük. Könyveinek hatására Olaszországban az 1280-as években készültek el az első, szövegre helyezhető olvasó lencsék, Alessandro di Spina firenzei mester kezei által. Főként természetkutatással foglalkozott, és Grosseteste fényről szóló tanítását fejlesztette tovább. „

8. Anonymus és a *Gesta Hungarorum*- az elemzésből néhány részlet

Rövid ismertető: „Anonymus, vagy Bele Regis Notarius, feltehetően III. Béla(?) jegyzője és krónikása, kb. a XII. század vége XIII. század eleje körül élt. Keveset tudunk róla, latinizált nevének kezdőbetűje P-vel kezdődik, mert magát csak „P. mester”-ként jelölte („*P. dictus magister*”, az általános filológiai értelmezés szerint „a mesternek mondott P”) a *Gesta Hungarorum*-ban.

A rezonometriai elemzés mellett néhány megállapítás szerint a másolat textuális írásmóddal készült. Az iniciálétól és a színelméssel készült kezdő sortól eltekintve tagolatlan; a sortávolságok kicsik, az elsődleges és másodlagos

szélesség sűrű látszatot keltenek, amiben a drága pergamennel való takarékoskodás szükségessége is közrejátszhatott. A betűk egyenként leírt, nagyon finoman kidolgozott elemekből állnak, szöges-árkados, néhol csúcsíves kötésekkel. Az írás látszólag kötött, valójában ragasztott. A végvonalak többnyire kihegyesednek, ami nem a lendületességet mutatja, hanem a megfelelés-igényt, amiben fontos szerepet játszott az esztétikum.”

E fejezetben nem keressük (és nem is találjuk meg) a választ arra, hogy ki volt *Anonymus* és mikor készült a *Gesta Hungarorum*?

A konkrét elemzés előtt érdemes néhány következtetést felvázolni, hogy Anonymus milyen titkosnak vélt gondolatot rejt(het)ett el művében.

Első rejtély lehet Anonymus nevének közlése, és elhelyezése egy korszakban

Nevéből csupán a díszes iniciálé formájában megfestett kezdőbetűt ismerjük, de minthogy négy Béla nevű királyunk volt, egy néhai Béla király jegyzője éppúgy működhetett 1063-ban, vagyis I. Béla halála után, mint az 1141-ben, II. Béla és az 1196-ban, III. Béla holtát követő esztendőben, vagy akár IV. Bélának 1270-ben történt elhunytá utáni valamelyik évben. E titokzatosságával a *Gesta Hungarum* -ez a címmegjelölés áll a kézirat- immár kétszázötven esztendő óta megfejtetlen rejtvény elé állította a kutatókat és az érdeklődőket.

Magyarázat: „Magyarországon négy Béla király uralkodott:

I. Béla (1061-1063)

II. Béla (1131-1141)

III. Béla (1172-1196)

IV. Béla (1235-1270)

Emlékeztetőül, hogy a gótika korszaka *átmeneti, korai* (1180-1250), *érett* vagy *dekoratív* (1250-1360) és *késői* vagy *függőleges* (1360-1550) stílus-szakaszokra oszlik.”

Hosszabb ideje szilárdan tartja magát az a vélekedés, hogy Anonymus III. Bélának volt a nótáriusa, és annak utóda, Imre király idején alkothatta művét.

Egyes vélekedés szerint I. Béla korában a kunokat „Cuni”-nak nevezték, míg a *Gesta Hungarorum* szerzője „cumani”-nak nevezte.

II. Béla ellen szóltak azok, akik szerint a „iobaggio” szó „előkelő” értelemben csak 1199-től fordul elő az oklevelekben. A *Gesta* kifejezéseiben gyakran olvashatjuk a „de genere” kitétel, ami a nemzetségi eredetet jelöli, ez pedig ismeretlen III. Béla előtt.

A vita fokozható azzal, hogy a szívélyes magyar-kun viszony IV. Béla halála utáni állapotokat tükröz. A hely-, és személynevek pedig IV. Béla és IV. László korára mutatnak.

Anonymus nevére való utalás

A *Gesta* előbeszédének P iniciáléja valószínű a szerző nevének kezdőbetűjét jelenti. A középkori szerzők csupán nevük kezdőbetűjének közlésével általában az illendő szerénységnek tettek eleget. Anonymust azonban ebben az is vezeti, hogy eltitkolja kilétét. A P sigla utáni "dictus" szónak (18. sz. ábra), ami ebben az esetben azt jelenti, hogy az illetőt valaminek mondják, többféle értelmezése is lehet. Néha olyan funkciót jelző cím mellett áll, amelyben a nevezett még nem erősítették meg véglegesen. Mivel itt "dictus magister"-ről van szó, a magister (-lat. mester) egyetemi rendfokozatot vagy iskolamestert jelölhet. Ám a "dictus"-szal másfajta "mester" is élhet, például akinek ez a cím udvari rangjához tartozik: lovászmester, tárnokmester vagy más efféle. Még az sem kizárt, hogy akit megillet a magister cím, pusztán szerénységből fejezi ki magát így: "magisternek mondanak". Ám lehetséges egészen más magyarázat is. Tehát még sok mindent meg kell tudnunk ahhoz, hogy a "dictus magister" anonymusi értelmét illetően állást foglalhassunk.

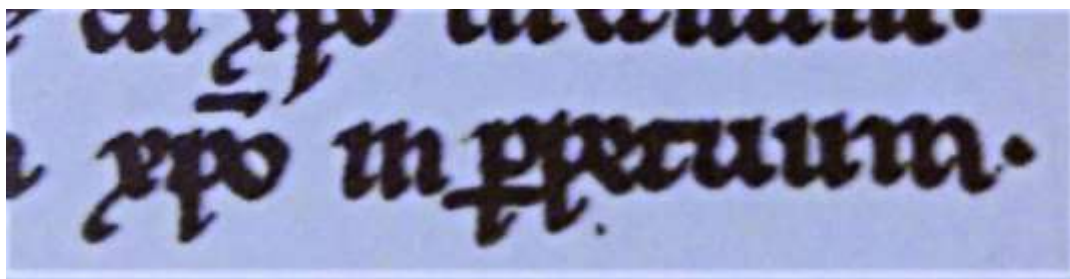

18. sz. ábra. A *Gesta Hungarorum* első két szava
(szerkesztette: Farkas László)

Nevének P. monogramja körül hosszú vita bontakozott ki, egyes kutatók szerint ugyanis a P. dictus (P-nek mondott) helyett ez a rövidítés Praedictus (fentebb említett) olvasattal oldható fel, nem pedig egy név kezdőbetűje. Természetesen azt is feltételeznünk kell, hogy a mű eleje hiányzik.

Magyarázat: „Egy újabb eredmény szerint a *Gesta* első oldalát kvarclámpával és ibolyántúli sugárzással vizsgálták. Az első üres oldalon levakarás nyomai láthatóak, és egy laboratóriumban kvarclámpa fényénél előtárult a levakart szöveg. Az akkoriban használt tinta vastartalmú volt, így hiába vakarták le a látható írást, a pergamenbe beszívódott vas miatt a kvarclámpa fényénél a levakart részek láthatóvá váltak. (Az így készült képek elérhetőek Jakubovich Emil: A középkori kútfőink kritikus kérdései Bp. 1974. könyvben.) Mint kiderült, több-kevesebb sikerrel, de a második oldal szövege olvasható az első oldalon, csak az iniciálé nem volt ott, sőt, túl kis helyet hagyott számára a másoló. Valószínűleg ez lehetett az oka, hogy az első oldalt végül levakarta, és ugyanazzal a szöveggel kezdte el a második oldalt is. Tehát a praedictus olvasat azon érve, hogy a nem létező első oldalon írták le a névtelen szerző nevét, elvesztette a jelentőségét. A P. dictus olvasat erősödött, mivel előkerült egy olyan oklevélformula Pannonhalmáról, amelyek hasonló formát mutatnak, pl. „Uros dictus abbas”, vagy „R. dictus abbas”. A dictus formula pedig egy elterjedt szerénykedési forma, amelyet akkor használtak, ha levelet írtak egy magasabb rangú személynek. Ezek a formulák főleg francia nyelvterületen kerültek elő, ezért feltételezte, hogy P. mester Párizsban végezte iskoláit, és ott szerzett magisteri fokozatot.”

Anonymus műve legutolsó szavában, a "perpetuum"-ban (19. sz. ábra) is rálelhetünk szerzőnk elrejtett egész nevére. Többféle módon is kiolvashatjuk. Így: peRPET Uum -PETR U (s) vagy akár: "PER PETuUM", értsd: Péter (Petus) részéről. "Anonymus néviniaciáléja és a *Gesta* végén elrejtett neve, mintegy személyes keretbe helyezi az egész gestát"

19. sz. ábra. *Gesta Hungarorum* utolsó szavai
(szerkesztette: Farkas László)

A szerzőt tehát Péternek hívták?

A szerzői névrejtés a középkor folyamán született irodalmi, történeti műveknél nem ment ritkaságszámba, és nem fűződött csak a chanson de geste műfajához. Az ősgeszta tényeket közölni kívánó krónika volt, nem többretegű mű. Mégis felmerülhet bennünk a kérdés, ha Anonymus az előbeszédben valóban az ősgeszta záró sorait őrizte meg, mégpedig szó szerint, vajon e középkori irodalmi szokás kapcsán nem lelhető-e meg ebben a szövegben is a szerző, vagy az ősgeszta szerzőjének a neve?

További kutakodás a szerző kiléte után

Felvetődött, hogy Anonymus az Aba nemzetségből származhat. A *Gesta* 17. fejezetében arról van szó, hogy Árpád sok földet adott az Abák őseinek, Ednek és Edöménnek (Anonymus írásában e nevek: Oba, Edu, Edumen), és "ezek utódai Isten kegyelméből még most is érdemesek a földek birtoklására". Kétségtelenül feltűnő megjegyzés ez, mert gesztáírónk más családokkal kapcsolatban legfeljebb annyit ír, hogy a honfoglaláskor kapott földet most is birtokolják.

Anonymus, vagyis Petrus ezek szerint Aba Péter volna?

Magyarázat: „Aba Péter (? –1294 után) országbíró 1279-től 1281. áprilisig.

Az Aba nemzetség Széplaki ágából származott. Aba Dávid ispán fia. 2 fiútestvére (Aba Amadé és Aba Finta nádorok) és egy leánytestvére volt. Gyermeke nem született. IV. László király uralkodása idején testvéreivel együtt aktívan részt vett a bárói csoportok közötti trónharcokban, a nemzetség egyik hatalomra jutása során töltötte be az országbírói méltóságot. 1274-79-ben lovászmester, egyúttal 1274-75-ben szolgagyóri, 1276-ban hátszegi, 1277-ben somlyói, 1279 szebeni ispán. 1281 és 1283 között tárnokmester. Kun László halála után (1290) az új magyar király, III. András mellé állt. 1291-ben kitüntette magát az osztrák herceg elleni

hadjáratban. 1294-ben részt vett a királynak a Borsa nemzetség elleni hadjáratában, amikor Adorján váránál súlyosan megsebesült. Ez az előkelő világi ember a *Gesta* élén azért mutatkozik be "dictus magister"-ként, vagyis ezért fejezi ki címét úgy, hogy "mesternek mondott", mert udvari rangja szerint "magister agazonum", Kun László király lovászmestere. Az iniciálé domonkos-rendi szimbólumai ezek szerint nem öreá, a világi főúr, az Aba Péternek vélt Anonymusra, hanem csak a kézirat bizonyára szerzetes illuminátorára, kódexfestőjére utalnak, akinek francia voltát a szöveg néhány párizsias francia megfogalmazása igazolná. „

Mikor születhetett Anonymus?

Bővebb kifejtés nélkül kell megemlíteni, hogy a 7-re visszavezethető számú fejezetekben rokonairól beszélve is önmagáról kíván elmondani lényeges dolgokat. "Petur" nevén kívül - amit a Petur-gaz közbeiktatásával akár a 42. fejezet hadjáratán belül is jelezhetett volna, ha annak ezt a részét a 43. fejezetnek teszi meg - nem értesültünk róla semmi továbbiáról.

Szülei 1223 őszen jártak Petur-gazban, akkor Anonymusnak 1224-ben kellett megszületnie. A 7-re visszavezethető számú fejezetekben tehát gesztairónk azt árulta el nekünk, hogy Tétény honfoglaló vezértől származó családból, Velek bán -később zarándi ispán- fiaként, 1224-ben született.

Ha szerzőnk 1224-ben született, 1279-ben a *Gesta* elkészülte évében éppen ötvenöt esztendő. Tehát a misztikus 1-re visszavezethető évben, ugyancsak a misztikus 1-re visszavezethető életkorában hozta tető alá művét. Anonymus, a jelképes kombinációk mestere nagy gonddal és véletlenül adódó lehetőségeket teljesen kihasználva, úgy időzítette gesztáját, hogy az a legkedvezőbb, feltétlen sikert ígérő előjelek jegyében szülessen meg. Régen készülhetett rá, hogy ebben a számára kettős jó jelet kínáló esztendőben valami nagy művet hoz létre.

Évszám az iniciáléban

Volt, aki a geszta keletkezésének pontos évszámát is felfedezte. 1279-ben született a mű. A P betű fejében a POV V betűje fölött, attól jól elkülönítve, kétoldalt közös zárójel közé fogott jegyek sorakoznak, függőleges elhelyezésben. (20. sz. ábra)

20 és 21. sz. ábra. A P betű és a mai telefonbillentyűzet arab számai
(szerkesztette: Farkas László)

Archaikus formájú arab számjegyek Anonymus korából? Arab számokat az ő idejében csak a mohamedán népek használták, s ez kitűnő alkalom volt számára a rejtőzködésre.

Az iniciálé rajzába illeszkedő stilizálással a számjegyeknek is a szimbólumait rajzoltatta meg. Ezért nincs szára nála a 2-es számnak, ezért nem merev egyenes, hanem csöppet körte alakú az 1-es, és ennek képi ellentétéként, ezért kitöltött fejú a 9-es. A keletkezés dátumának 9-es száma alatt, attól jól elválasztva egy világosan írt újabb 9-es látható. Ez felhívja a figyelmet arra, hogy szerzőnk arab számot is használ, de a felületes szemlélő számára el is leplezi a fölötté lévő, kitöltött fejével tőle annyira elütő 9-est.

A 2-es itt hátán fekvő félkör, hosszú szárral a bal oldalán, a V alakú 7-esnek korábban és később is ennek háztető alakú fordítottját, illetve a megdőlt háztetőt (>), jelenlegi hetesünk kezdeti formáját találjuk. A V alakú 7-es tehát igen ősi forma.

Magyarázat: „Az 1279-es évszám egy misztikus szám, 1-re vezethető vissza, ami a kezdet jelképe. Emiatt pedig felmerülhet bennünk a gyanú, hogy a mű maga, a titkosan közölt évszám ellenére, valamivel korábbi vagy későbbi is lehet.”

Az iniciáléban elrejtett archaikus arab számjegyek forrása az arab számírás XII. és XVI. század közötti fejlődését bemutató táblázat volt. Ennek kilencedik, XII. század végéről származó táblázata tartalmazza az anonymusi számjegyeket. Talán ennek mintájára maradt meg a mai telefonbillyentyűzet arab számú jelölése (21. sz. ábra)

Rövid kitérőként kell megjegyezni, hogy a *Gesta*-ban választott évszámainál kerüli a határozott fogalmazást, azokat a várt eseményhez viszonyítva időben körülbelülinek érzékelteti. Például nem a magyarok bejövetelének az évszámát adja meg, hanem az Álmos vezetése alatt Szkítiából való kiköltözés kezdetét, majd azt is, hogy Árpád serege mikor indult tovább a Hung folyótól.

Mikor keletkezhetett a *Gesta Hungarorum*?

A P iniciálé további rejtélye

Gondos vizsgálatnak vetették alá a mű 48 oldalnyi kéziratának írásmódját és hártyalapjait, ennek során azt állapították meg a szakemberek, hogy a kézirat a XIII. század második feléből való. A szövegben található sok íráshiba nem vall a szerző kezére, bár az a gondolat is felmerül, hogy a javításokat maga Anonymus végezhette el. A kézirat tehát kétségtelenül Kun László (IV. László, 1272-1290) korára utal. Csakhogy a mű születésének az idejét ez nem határozza meg feltétlenül, mivel a *Gesta Hungarorum* egyetlen ismert példánya a III. Bélát követő Imre király (1174-1204) idejében készült gesztának a másolata is lehet. Pláne, hogy a szöveget nem maga a szerző tette át díszes formájú írásba.

A kézirat élén álló "P" iniciáléről az utóbbi időben többen is felvetették, hogy Magyarországon csak 1220 óta működő Domonkos-rendnek a szimbólumait ábrázolja. A kacskaringós vonalakból nehéz megítélni, hogy jelentésük értelmezésénél nincs-e szerepe itt-ott némi belemagyarázásnak is. Azt azonban aligha lehet kétségbe vonni, hogy a P betű felső ováljában egy vékony piros keretbe foglalt D van jelen, azon belül pedig egy V betűt formázó, könyvszerűen szétnyíló díszítés látható, vagyis az iniciáléba a POV betűk vannak belerejtve, ezek pedig a "Predica Orói Vade" (Menj, prédikálj a világnak), a domonkos rend jelszavának a kezdőbetűi. Imre király korában még nem voltak hazánkban dominikánusok. Ám ha a kézirat csakugyan másolat, e jelszó szimbolikus jelenléte legfeljebb a miniátor (kódexfestő) domonkos rendi mivoltára utal.

A *Gesta* első sora és a kiegészítése (22. sz. ábra)

A szöveg élénkzöld színű P iniciáléval kezdődik, amelyet finom vezetésű, lendületes piros vonalak, kacskaringók fognak körül. Jut belőlük, mint már említettük, a P betű ováljába is. A domonkos rend szimbólumainak elvont ábrái ezek. Az iniciálé után két fekete betűs szó áll, majd egy piros betűvel írt mondat tölti ki az első sor további részét. Ez az élénk színével kiemelt fél sor nem olvasható össze a többi szöveggel. Azt közli az olvasóval, hogy "Incipit prologus in *Gesta Hungarum*" (23. sz. ábra), azaz: "Kezdődik az előbeszéd a magyarok cselekedeteihez." Anonymus művének tehát *Gesta Hungarum* a címe. De ki hallotta így idézni? A szakirodalom a művet *Gesta Hungarorum*-ként tartja számon. Kétségtelen, a "hungarus" szó többes számú genitívusa: "hungarorum". A szerző által adott eredeti cím helyett ez a helyesbített elnevezés vált hagyományossá.

22. és 23. sz. ábra. A Gesta Hungarorum eleje és első sora
(szerkesztette: Farkas László)

Feltűnő, hogy a latinul kiválóan író magyar auctor fogalmazását milyen gyakran javítják. Mentsége az lehetne, hogy a középkori latin írás tele van rövidítésekkel, ám erre jelek figyelmeztetnek, mint például a fenti piros betűs anonymusi szövegben a "plog"-nak írt "prológus" kifejezésnél; a *Gesta*-nál azonban nincs jelzett rövidítés. Elírásra sem gyanakodhat senki, hiszen a címbeli hiba semmiképp sem kerülhette volna el annak a figyelmét, aki az írást ellenőrizte, és sűrűn javítgatott benne. Viszont a korabeli irodalmi műveknél korántsem egyedülálló az ilyen összevont forma.

Ebben a részletben megfigyelhetünk több jelenséget:

- a P betű ováljában található V és O, vagy D betűk,
- piros színnel beiktatásra került egy címre vonatkozó utalás,
- több betűnél piros színű jelölés,
- a második sorban található quondam (egykor) szóban, az u betűnél egy nagyobb pont látható,
- a harmadik sor iránytartása először süllyedő, majd felveszi az első két sor távolságának átlagosnál nagyobb arányát

Anonymus forrásai

Anonymus tájékozott, olvasott ember lehetett, több nyelven beszélt és olvasott, nemcsak latinul, de görögül és törökül is tudott. Görög nyelvtudása mellett kiismerte magát Bizánc politikai-gazdasági viszonyaiban is. Annyira azonban mégsem volt járatos a görög szövegekben, hogy olvasta volna Bíborbanszületett Konstantín művét „A birodalom kormányzásáról”. Így a magyar őstörténetről meglehetősen kevés olvasmányélménnyel rendelkezett, ezért gondolatai főként megalapozatlan kombinációk és kitalációk voltak. Vagyis Anonymus a latin írásbeliségű, keresztény Európa történelemszemléletét és földrajzi ismereteit építette be művébe. A korszak írástudói még jórészt az ókori hagyományok át- és újra értelmezésével voltak elfoglalva, az új ismeretek egyelőre nehezen találtak utat a tudósok fejébe, hogy onnan újszerű gondolatok formájában ismét felszínre bukkanjanak.

Magyarázat: „Anonymus olykor szövegében is utalt az általa felhasznált művekre: „...kötetbe szerkesztettem ... Dares Phrygius és más szerzők műveiből, ahogy mestereimtől hallottam.”

Olvasta Hugo Boloniensis (*Rationes dictandi prosaice*), Isidorus Hispalensis (*Etymologiarum libri*), Gratianus és Regino műveit. Ismerte a kor népszerű történeteit is: a Nagy Sándor-regényt és El Cid kalandjait is. Anonymus néhány történeti munkát is felhasznált: a Justinus művéből készült *Exordia Sythicát*, valamint Jordanes *Geticáját* és Regino *Chroniconját*.”

A történeti hűség akkoriban nem volt követelmény a történetírókkal szemben. Sőt, Anonymus azt sem tudta, hogy ő történetíró, vagy legalábbis az utókor így fogja tevékenységét értelmezni.

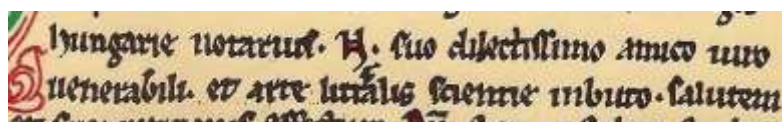
Ő csupán múlt időben akart szórakoztató történeteket írni. A kutatók körében általánosan elfogadott vélemény, hogy az Anonymus által választott irodalmi forma, a regényes geszta nem az igazmondás műfajaként lett kitalálva.

A Kárpát-medence IX. századi népei közül Anonymus nem ismerte az avarokat, a dunai szlovéneket, a frankokat, a morvákat és a bolgárokat sem. Nem hallott e népek, etnikai közösségek vezetőiről sem. Több mint 20 fontos személyiség neve maradt fenn ebből a korból a Kárpát-medence területéről és környezetéből. Anonymus egyiket sem említi. Helyettük kitalált személyekkel játszatja el a honfoglalást.

Honnan tudta Anonymus, hogy a magyarok átkeltek a Volgán, és annak előtte a Dél-Urál vidékén (megközelítőleg a mai Baskíria területén) éltek? Ezt csakis Julianustól hallotta, vagy a jelentésében olvashatta. Ebből pedig az következik, hogy a *Gesta Hungarorum*-nak ez a részlete bizonyosan Julianus 1237-es hazatérése után íródott.

Ki az az „N” nevű barát?

Annak a valóságos vagy fiktív személynek a megjelölése, akinek valószínű kérésére, vagy parancsára alkotta művét. Anonymus ebben a feltételben is híven követi a *chanson de geste* műfajának hagyományát, közli, ki ösztönözte munkára. "N" barátja az, aki "tisztelendő és az írástudás művészetében avatott férfiú" (24. sz. ábra). Vagyis egyházi személy, aki vélhetően szintén létrehozott valamely írásművet. Iskolai tanulmányaik idején -mondja Anonymus- együtt tanulmányozták a trójai háború történetét, amelyről ő Dares Phrygius meg egyéb szerzők munkái alapján könyvet szerkesztett, és ekkor kérte tőle "N", hogy írjon a magyarok múltjáról is, majd pedig levélben figyelmeztette erre.

24. sz. ábra. A *Gesta Hungarorum*-ban található N betű
(szerkesztette: Farkas László)

Feltételezhető, hogy "N"-ben Anonymus Nicholausnak, a legendás Miklós püspöknek, az ősgeszta szerzőjének személyét idézi meg, s a maga rejtőzködő módján így adja tudtunkra, kitől való értesüléseinek fölényes többsége.

Árulkodó betűk:

Egy szöveg helyesírási sajátosságai minden esetben kormeghatározó szereppel bírnak. A helyesírás ugyanis nemcsak napjainkban változik viszonylag gyorsan, így volt ez évszázadokkal ezelőtt is, különösen, mikor a magyarul íróknak nem állt rendelkezésére olyan abc, amely teljes egészében lefedte volna a magyar hangrendszert (a latin abc-ben nincsen sz, cs, zs, ö-ő, ü-ű).

Anonymus ugyan latinul írt, de, minthogy a magyar őstörténetet foglalta írásba, igen gyakran kellett magyar neveket lejegyeznie. A szövegben többek között ilyen magyar nevekkal találkozhatunk: Eleud, Zobolsu, Almus, Zemera (= Előd, Szabolcs, Álmos, Szemere).

Az "ő" hangot tehát az eu" kettőshangzóval, az "sz" hangot "z"-vel, a "cs" hangot pedig "s"-sel jelölte. És még egy árulkodó jelenség: a "Zobolsu" (= Szabolcs) név végén még ott található egy magánhangzó, az ún. véghangzó, ami szintén árulkodik a kor nyelvhasználatáról: a magyar nyelvben ugyanis eleinte minden szó magánhangzóra végződött. Csak a XII. századtól kezdenek el-lekopni a szóvégekről ezek a "felesleges" magánhangzók.

Fennmaradtak oklevelek, amelyek szintén ilyen helyesírási sajátosságokat mutatnak. Ezek többségében a XII. századból valók. Ezek alapján Anonymus az 1100-as években élt volna, II. Béla idején?

De mi van akkor, ha a *Gesta* szerzője szándékosan archaizált, azaz szándékosan régies helyesírást használt azért, hogy műve patinásabbnak hasson? Erre nem egy példa van az irodalomban, történetírók szerettek ilyeneket csinálni. Anonymus tehát élhetett akár a XIII. században is, ez esetben Béla király "sorszámának" helyes megfejtése III. Béla lenne?

Tovább fokozva a bizonytalanságot, mi van akkor ha a *Gesta* 1222 után keletkezett, miért nincs benne semminemű utalás Bánk bán tragédiájára? Eléggé jelentős esemény volt az akkoriban! Talán akkor inkább a XIII. század első éveiben íródott volna?

Hogy kell értelmezni a fejezetcímeket?

A mű kéziratában a fejezeteknek csak címük van, és díszes kezdőbetűjük, de megszámozva egyáltalán nincsenek. Csupán valamelyik korai kutató, talán a mű első kiadója, Schwandtner írt számozást melléjük. Szerzőnk tehát a mű munkapéldányából, piszkozatából a végleges leírás előtt eltüntette a fejezetszámokat, hogy legbizalmasabb közléseinek erre a technikájára ne is gondolhasson senki. A nagy óvatosság is jelzi, hogy ez a réteg személyes mondanivalójú felvilágosításokat tartalmaz, s mintha a személyét annyira titkoló Anonymus nem is akarná, hogy megfjthessék őket.

Magyarázat: „A *Gesta* utóélete

Erre nézve egyetlen dokumentum sem áll rendelkezésre, egészen addig, amíg évszázadok múltán a *Gesta Hungarorum* fel nem bukkan a bécsi udvari könyvtárban.

A későbbi krónikák nem merítették belőle, egyszerűen azért, mert nem ismerhették. A műnek - mint "talált", "régii" krónikának - az udvarban való bemutatása, felolvasása a dogmák szigorát szélsőségesen képviselő pápai legátus jelenléte idején a *geszta* azonnali elítélését és az ismeretlen szerző utáni hajszás, még a korabeliség gyanúját is felvető kutatás elindítását jelentette volna.

A mind kedvezőtlenebb körülmények miatt a szerző aligha tehetett mást, mint hogy ugyanolyan mély titokban tartotta alkotását, mint ahogy a *Gestán* belül titkolt annyi mindent. Életének súlyos keresztjeként viselhette, hogy nagy művével nem szolgálhatja korát.

A *Gesta* kézírata Anonymus halálakor szerény szerzetesi hagyatékából kerülhetett elő, csupán tulajdonosának gondolták, nem megalkotójának. Feltételezhetjük, hogy a műben található magyar nevek régies formája elhitette, hogy egy régi írásról van szó, s a mű szimbolikus rétegeiről mit sem tudtak.

A tárgyak fölött is ítélkező középkori szokásnak megfelelően, az ősgesztát tartva a meglelt "apokrif" irat forrásaként, ezért azt elítélték és máglyára küldték volna egyetlen példányát. A XIII. század végén Kézai még ismerte, használta az ősgesztát, a XIV. századi krónika már nem.

Valószínűsíthető, hogy a *Gesta Hungarorum* is a tiltott művek sorsára jutott egészen addig, amíg a törökök 1543-ban fel nem dúlták a várost.

A török nyelvű magyar krónika, a Tarih-i Üngürüşz {Magyarország története) szerzője, Mahmud Terdzsüman ott lehetett Székesfehérvár e súlyos napjaiban; ekkor találhatta és vette magához azt a latinul írt krónikát, amely alapul szolgálhatott későbbi munkájához. A történetet elképzelve a *Gesta* zsákmányként gazdát cserélve Észak-Magyarországra, Ferdinánd király országrészébe kerülhetett, majd Bécsbe, ahonnan újabb kétszáz év múlva került elő."

9. A *Gesta Hungarorum* íráskép-földrajzi kapcsolódásai

Rövid ismertető: „Figyelmet érdemel a többször előforduló helységnevek, pl. Szeghalom (Zeguholmu, amit Zeguhulniu-ból javított, majd Zenuholmu) leírasi eltérései, vagy a Körös folyó háromféle jelölése: Kris, Cris, Grisium.”

A *Gesta Hungarorum* helyi vonatkozásaiból annyi állapítható meg biztosan, hogy a szerző a Felső-Tiszavidékről származott, és az itt birtokos Abákhhoz szoros kapcsolat fűzte. Az előszóból kiderül, hogy iskolai tanulmányait Nyugat- Európában, valószínűleg Párizsban végezte és ott ismerkedett meg a regényes *geszta* újszerű műfajával, melyet mintául vett a magyar honfoglalástörténet megírásához.

Általánosan igaz, hogy a szerzők ott mutatnak pontos helyi tájékozottságot, ahol maguk is otthon vannak, Anonymus Buda és Pest környékét mindennél jobban ismerte. Egyes vélemény szerint óbudai prépost volt, ami annyiban illeszkedik az általános nézethez, hogy a XII. század második felében gyakorlat volt, hogy a lelépő királyi nótáriusok, mielőtt püspöki székre emelkedtek volna, a gazdag óbudai prépostságot kapták meg. Anonymus még két vidéket ismert feltűnő módon: Csongrád-Pusztaszer és Sárospatak-Dél-Borsod környékét. Itt azonban királyi egyház nem volt, amit a kancellária tagjai elnyerhettek volna. 1186-tól 1211-ig nem ismerjük a budai prépostok nevét, volt ugyan egy hamisítvány, amely 1124-re tüntette fel Péter budai prépostot, de 1200 körüli formulában. Kancelláriai latinságunkban Erdély *terra Ultrasilvanus* megnevezéssel

szerepelt, de 1190-től 1250-ig teljesen felváltotta a *terra Transilvanus* névalak. Anonymus a *terra Ultrasilvanus* alakot használja, így nem igazán vehető számításba, mint IV. Béla jegyzője, annál is inkább, mivel a mű minden vonatkozásában tatárjárás előtti állapotokat tükröz.

Mára a tudósok többsége egyetért abban, hogy Anonymus kifejezetten jól ismerte a Tisza keleti és nyugati partvonalát, illetve a Tiszántúlt.

Magyarázat: „Elsődleges feladatának azt tartotta, hogy Attila és az Árpádok népének összekapcsolásával jogszerűvé tegye a honfoglalást, azt az ősi juss újbóli birtokba vételeként mutatva be. Emellett igyekezett saját korának előkelő családjai számára a honfoglalás korából hódító ősokeket találni, ezzel is növelve az egyes családok tekintélyét. Ennek érdekében meglévő földrajzi nevekből keltette életre a honfoglaló magyarok ellenségeinek nagy részét, akiket a magyarok dicső harcokban legyőzhettek.”

A régmúlt időket úgy rekonstruálta, hogy kitalált szereplőket helyezett kitalált szituációkba. A kutatások szerint Anonymus az általa ismert földrajzi neveket először „megfejtette”, majd a nevekből rekonstruált személyek és események köré sztorikat gyártott.

Anonymus olvasmányai tartalmaztak némi információt Szkítiáról. A *Gesta Hungarorum* 1. fejezetében olvasható Szkítia-leírás az írott forrásokra épül. Forrásai alapján Anonymus azt írja, hogy Szkítiában a szkíták laknak, akik ellenálltak a görög és perzsa hódítóknak.

Keletkezési idejének megállapításához segítséget nyújt a 7. fejezet Szkítia-leírásában olvasható Szuzdal városnév is. Szuzdal dominanciája a mongol támadásig (1237) állt fenn. Szuzdal vezető szerepben való említése is azt bizonyítja, hogy a *Gesta Hungarorumot* Anonymus a XII-XIII. század fordulóján, még a tatárjárás előtt írhatta. Mások szerint ebben a kérdésben a szerző szóbeli hagyományokra támaszkodott.

A népi hagyományt Anonymus úgy használta fel, hogy összhangba hozta a kor „tudományával”. A magyarok korábbi lakóhelyét azonosította Szkítiával, Oroszországról pedig megírta, hogy az most Szuzdal irányítása alatt áll.

Földrajzi szempontból Szkítiának ez a leírása ellentmondásban van, legalábbis abban az esetben, ha az Etil folyót a Volgával azonosítjuk.

Magyarázat: „Az Etil (Atil) folyónév csak a Volgát jelentette a magyarok számára, vagyis elődeink nem vették át a török *ätül*, *itil* 'folyó' jelentésű szót, mely mellesleg eredendően csak a Volgát jelölte, s a törökben csak később kapta meg általános 'folyó' jelentését. E feltételezés alapján Anonymus itt saját ismereteit építette be krónikájába, és „a 7. fejezetben a magyarokat „... a Volgai Bolgária vagy Baskíria területére helyezett Scythiából vándoroltatta ki”. Annak érdekében, hogy a Volgán túli területek még beleférjenek az ókori szerzők által földrajzilag körülhatárolt Szkítiába, Anonymus műve 1. fejezetében Szkítia leírásából kihagyta, hogy területét északon a Riphaei hegyek határolják.”

Több tudós bizonyította, hogy a szerző ismeretanyaga az 1200 körüli Magyarország társadalmi és politikai viszonyait tükrözi. Megállapították, hogy Halics és Lodóméria fejedelemség a XI. század közepén nem létezett, így I. Béla jegyzőjéről nem lehet szó, aminek viszont ellentmond az, hogy a szerző, a legkésőbbi személyről, akiről említést tesz, az I. Endre (András, 1046-1060) volt.

Feltételezés szerint Anonymus nem ismerte Ausztria nevét, ami 1156-tól lett független Bajorországtól, de nem ismerte Stájerországot sem, amely 1180-ban vált önállóvá, tehát a III. Béla korában nem élhetett.

A hagyományok nem őrizték meg a legyőzött ellenségek neveit, ezért Anonymus az őket többnyire helynevekből alkotta meg, és gestájában általában ott éri őket a vég, ahol a névadó helységek találhatóak. Magyarország helységnevei a honfoglalás után mind megváltoztak, a magyarság újra elnevezte azokat, még hozzá a szállást bíró úr nevéből. Anonymus azonban úgy merített az Árpád-kori helynévanyagból, mintha az a honfoglalás előtti időre menne vissza, így váltak X. századi főemberek nála IX. századi ellenséges vezéreké.

Anonymus a vezérekéről, azok nagyszerű harci tetteiről beszél, rendszerint közelebből is megjelöli azt a földrajzi környezetet, települést vagy folyót, ahol a harci cselekmények

lejátszódtak.

Nem csak ebből a szempontból fontos, hogy a *Gesta*-ban viszonylag sok a javítás, a helynevek leírasi eltérései és a fordítási hiányosságok, főleg a földrajzi neveket illetően. Például a Körös szó esetében kétféle leírása mellett egy harmadik változat is előfordul. A krónikából világosan kitűnik, hogy a Körösök vidéke őseinknek kedvelt portyázási területe volt, ezért vegyünk néhány példát.

A Körös folyó nevének előfordulásai a *Gesta*-ban

22. fejezet 5. sor utolsó szava (25. sz. ábra)

Eredeti latin szöveg: „... sed fluuium Cris custodire ceperunt.”

28. fejezet 3. sora (26. sz. ábra)

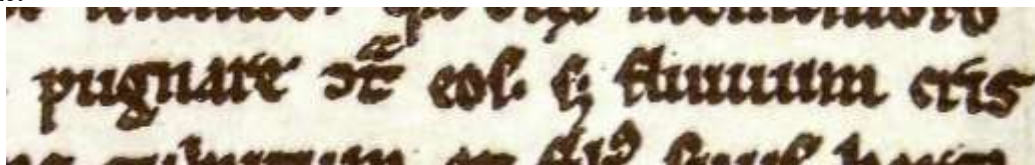
Eredeti latin szöveg: „... a fluuio Zomus usque ad Crisium...”

32. fejezet 15. sora (27. sz. ábra)

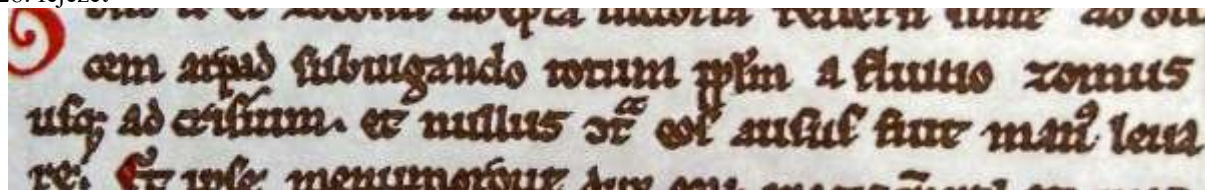
Eredeti latin szöveg: „...et subiugauerunt sibi omnes habitatores terre a GRISIO usque ad fluuium Zogea el usque ad siluam Zepus.”

Az előbbi leírásokhoz képest két betű változás is van. A C helyett G szerepel az első betűnél, a képzésben pedig u helyett ó, ami viszont nem tekinthető másolói elnézésnek vagy felületességnek. Ezekon kívül a Körös szó még előfordul Crys, Keres, Kerezs változatokban is.

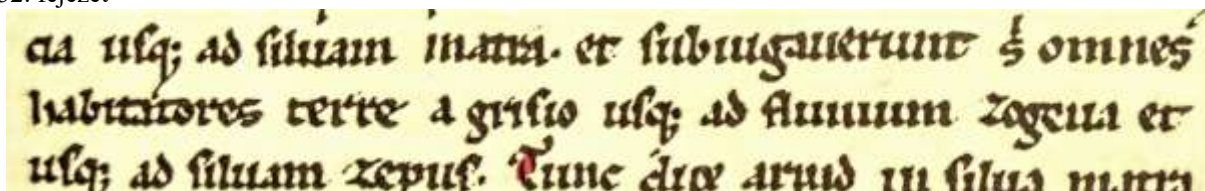
22. fejezet

28. fejezet

32. fejezet

25, 26. és 27. sz. ábra. A *Gesta Hungarorum*-ban található Körös folyó első, második és harmadik előfordulása
(szerkesztette: Farkas László)

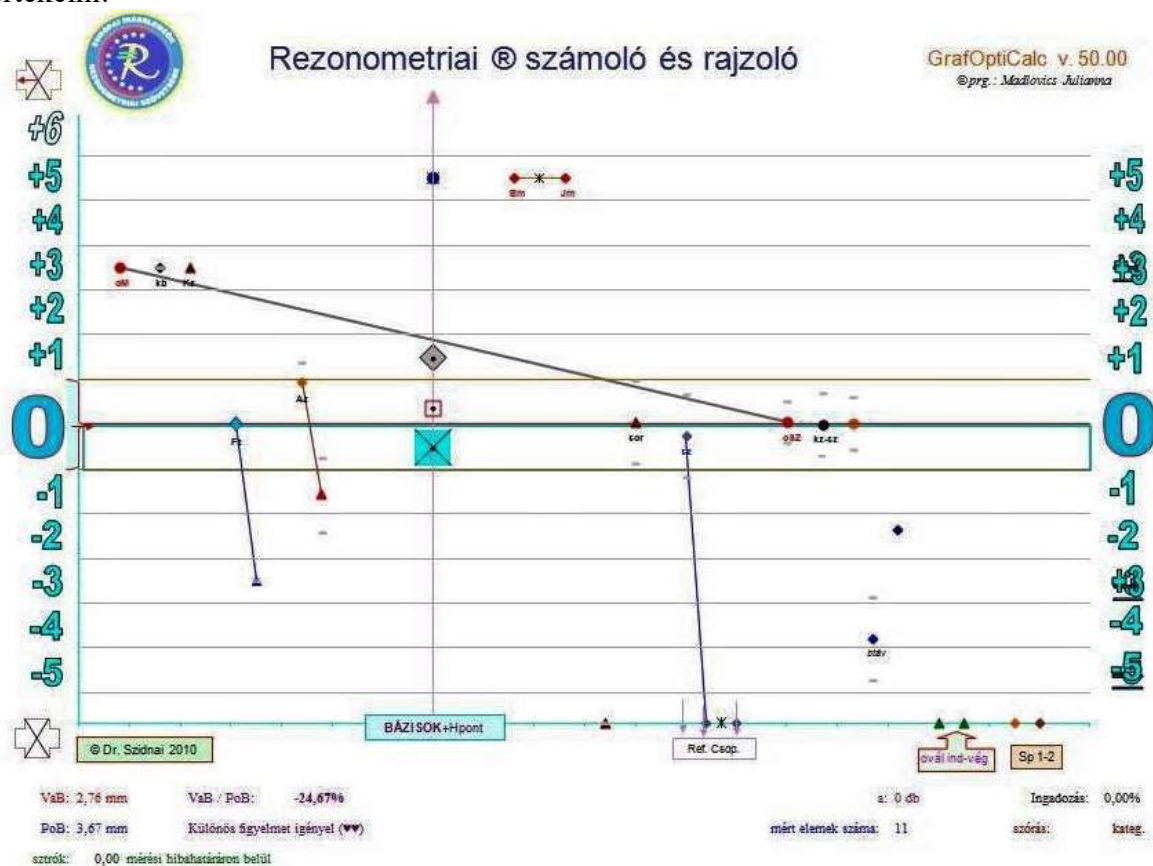
Anonymus általában a Körösről beszél. Kétségtelen, hogy földrajzilag nem tudjuk pontosan meghatározni, hogy melyik Körös folyóról van szó, csak azt, hogy a mai Körös-vidékről, annak egyik folyójáról tesz említést. A *Gesta* mindig csak egy Köröst említ és csak egyik későbbi összefüggésben gondolhatunk arra, hogy arról a folyóról van szó, amely a mai Szeghalom körül folyhatott.

A Szeghalom előfordulásai a *Gestában*: Zeguholmu, Zeguhulmu, Zenuholmu, ami kutatói vélemény szerint azonos a mai Szihalommal, vagy hasonló bizonytalanság állapítható meg a Cserhalom, vagy a Szarvashalom jelölésekor.

Minden ellentmondás ellenére leszögezhetjük, hogy a *Gesta* igen fontos helytörténeti forrás lehet a kutatók számára.

10. A *Gesta Hungarorum* Szidnai-féle rezonometriai elemzése

Podonyi Hedvig rezonometriai elemzése szerint (amelyet dr. Szidnai László rezonometriai elmélete alapján végzett) a mérés után az alábbi rezonometriai ábra (28. sz. ábra) értékeit lehet értékelni:

28. sz. ábra. A Gesta Hungarorum írója kézírásának Szidnai-féle rezonometriai ábrája (szerkesztette: Podonyi Hedvig)

A gótikus textuális szöveg a *komplex mesterséges* kategóriába sorolható.

A valós bázis (VaB) a potenciális bázishoz (PoB) képest 24,67 %-os mértékben csökken: ez egy látszat-állapot fenntartását, a valós gondolatok és érzelmek háttérbe szorítását, elfojtását jelzi, ami nagyon sok energiát emészt fel.

A jelentékeny, bázis (B) fölötti oválmagasság (Om) teljesen szabályos, gyakorlatilag semmi ingadozást nem mutat:

ami nyilvánvalóan nem életteli, spontaneitást is tükröző, átélt és örömteli tevékenykedés eredménye, hanem ismét csak egy külvilágnak szánt, hamis kép erősítését szolgálja. Mivel nem egyéni írásképről van szó, hanem egy bizonyos sztenderdet követő írásmód hű leképezéséről, mindez nem az iratot másoló személyre vonatkoztatható, hanem általános értelemben jelenít meg egyfajta szemléletet, hozzáállást.

Az Om-gal „együtt rezdülő” középbetű-magasság (kB) és középzóna-magasság (kZ):

a napi rutin teendők, praktikus cselekvések jelentőségének fontoskodással társuló, aránytalan túlértékelését tükrözheti.

Az oválarányossági tényező tengely (OAT) magasan bázis (B) fölött indul, majd áthalad a B-on és az alatt ér véget:

az ilyen tengely a környezet nyomasztó hatását fejezi ki, és olyan közeget sejtet, amelyben az egyénnek fel kell áldoznia önmagát másokért, illetve a közös célokért.

A felső zóna (Fz), az alsó zóna (Az), számított mérete potenciális méretéhez képest jelentősen csökken és a B alatt helyezkedik el:

a szellemi lehetőségek kiaknázásában komoly hiányosságok tétélezhetők fel, önálló gondolkodásra nincs mód, az érzelmeket kimutatni nem ajánlatos, minden tevékenység-mozzanat a kiszámíthatóságot, a szabályozottságot célozza. Ez igen sok feszültséget generálhat és egyfajta gyermeki, önállótlan állapotot tart fenn.

Egy húr, a B alatt található a sortáv (Sor), az oválszélesség (Osz), a középzóna-szélesség (Kz-sz):

melyek értelmezési tartományait kombinálva az juthat eszünkbe, hogy a leírt körülmények között a gyermeki státuszba kényszerített egyén csak úgy érvényesíthette érdekeit, próbálhatta beteljesíteni vágyait, ha mindezt abszolút feltűnésmentesen tette, és ha közben formálisan mindenben eleget tett a fennen hangoztatott társadalmi elvárásoknak.

A szótáv (Sz) mélyen a B alatt van:

az egyéni ötleteket, a saját világlátást azonban alapvetően el kellett fojtani, ami minden életterületen meghatározó, ami fő motiváló erőként hatott e szférában, az ezen kódex-írás tanúsága szerint megint csak a megkérdőjelezhetetlen, mindenek fölött álló, stabil szabályrendszer.

11. Következtetések

Az eddigi kutatók javarészt azzal a feladattal voltak elfoglalva, hogy megállapítsák a mű szerzőjének személyét, a mű korát, forrásait, de nem sok figyelmet szenteltek arra, hogy a Névtelent milyen európai szellemi áramlat, irodalmi irány magyarországi képviselőjének kell tartanunk. A *Gesta Hungarorum* helyes megértéséhez és értékeléséhez csak úgy juthatunk el, ha kijelöljük helyét az egyetemes európai irodalom fejlődéstörténetében.

A kor divatjának hódolt még a külsőségekben is. Miként író társai francia és angol földön, ő is szigla mögé rejti nevét és szerénykedve, de korántsem szerényen mint „mesternek mondott P.” mutatkozik be olvasójának. Prológusát levélformába önti olyan korban, amikor a levél irodalmi műfaj. Ő is gesztát kíván írni a divatos regényformában, tehát úgy, hogy színes leírások tarkítják egymást és a hősök buzdító beszédekkel mondanak a csata előtt.

Az első nyomtatékos kérdés, hogy Anonymus a szerző, vagy a későbbi másoló lehetett?

Az első eredeti példány, melyről Anonymus másolhatott (?) még nem került elő. A fennmaradt kódex kétségtelenül másoló kezétől származik, amit többször, de még a XIV. század előtt javítottak.

Anonymus a korábbi, XI. századi krónikákra, néphagyományokra, mondákra már nem szívesen támaszkodott, inkább írott nyugati, megbízhatóbb forrásokra hagyatkozott.

Magyarázat: „Anonymus forrásainak három csoportját különböztethetjük meg. Az elsőbe tartoznak a hazai források, ezek a Gestát mintegy honi keretbe helyezik. A második csoportba sorolhatjuk mindazokat a műveket, melyekkel a szerző minden valószínűség szerint mint kortárs ismerkedett meg. Ezekről viszont elmondhatjuk, hogy Anonymust, saját korában, a XII. század második felének szellemi és irodalmi mozgalmaiban mutatják be. A trójai mese főleg a XII. század második felében és a XIII. század elején volt divatban, s ez tette éppen népszerűvé Dares trójai történetét ebben a korban.

A forrásoknak e körétől teljesen idegen a harmadik forráscsoport: Regino krónikája és a Justinus-kivonat.”

Minden információt értékelve megállapítható, hogy a különböző profilú kutatóknak még rengeteg feladatuk van a *Gesta Hungarorum*-mal és *Anonymus*-szal kapcsolatban.

Felhasznált irodalom:

1) Farkas László-*PhD doktori értekezés* 2012-2013-ban

<http://uni-nke.hu/index.php/hu/500-doktori-tablázat>

(letöltés ideje: 2019.03.04-04.16.) http://193.224.76.2/downloads/konyvtar/digitgy/phd/2013/farkas_laszlo.pdf

2) Farkas László (szerk): *Írásanalitikai Kézikönyv*, MÍTÉSZ, Budapest, 2016

3) Berkovits Ilona: *Magyar Kódexek a XI-XVI. Században* Magyar Helikon, Budapest, 1965.

4) Karácsonyi Béla - Szegfű László (ed. et transl.): *Deliberatio Gerardi Moresanae aecclisiae episcopi supra hymnum trium puerorum*, Scriptum Kiadó, Szeged, 1999. XII + 765

5) Fitz József: *A magyar könyv története 1711-ig*, Magyar Helikon, Budapest, 1959

6) Csapodi Csaba: *Az esztergomi-kódexfestő műhely a 12. században*, in: Magyar Könyvszemle, 1998, 1. szám (144. évf.)

7) Lázár István: *Képes magyar történelem*, Corvina, Budapest, 1993, 32. old., 23. kép.

8) Györffy György: *Anonymus, rejtély, avagy történeti forrás?* Akadémia kiadó, Budapest, 1988.

9) Földes Péter: *Anonymus titkos közlései művéről és önmagáról* Móra könyvkiadó, Budapest, 1994.

10) Jacques Le Goff: *Európa születése a középkorban*, Atlantisz Könyvkiadó, 2008.

- 11) Podonyi Hedvig: *A STÍLUS: MAGA AZ EMBER*
Művészeti stíluskorszakok és latin betűs írások vizuális formavilágának összetevése, szimbolikus jelentéstartalmának feltárása írásanalitikai megközelítésben, Szakdolgozat ZMNE, 2011.
- 12) Markó László: *A magyar állam föméltségei Szent Istvántól napjainkig*, Isbn 9632089707
- 13) Jakubovich Emil: *A középkori kútfőink kritikus kérdései*, Budapest. 1974.
- 14) Máday Pál: *Anonymus Körösközre vonatkozó adatai a Gesta Hungarorumban*, Békéscsaba, 1957.
- 15) Szent Gellért: *Deliberatio*
mek.oszk.hu › html › index1483(letöltés ideje: 2019.03.04-04.16.)
- 16) *Hahóti-kódex*
epa.oszk.hu › pdf(letöltés ideje: 2019.03.04-04.16.)
- 17) *Szelephényi-kódex – EPA*
epa.oszk.hu › pdf › MKSZ_EPA00021_...(letöltés ideje: 2019.03.04-04.16.)
- 18) *Szent István az Admonti kódex első lapján*
mek.oszk.hu › html › index393(letöltés ideje: 2019.03.04-04.16.)
- 19) *Enst Kódex* (OSZK, Cod. Lat. 431) Tanulmánykötet. Országos Széchényi Könyvtár - Pannonhalmi Főapátság Budapest
https://docplayer.hu › 107055011-Ernst-...(letöltés ideje: 2019.03.04-04.16.)
- 20) Gulya János: *Halotti beszéd: Háttér és erede*
epa.oszk.hu(letöltés ideje: 2019.03.04-04.16.)
- 21) *Pray-kódex -Halotti beszéd és könyörgés* |Magyar Nyelvemlékek
nyelvemlekek.oszk.hu › adatlap-dupla(letöltés ideje: 2019.03.04-04.16.)
- 22) *Gót betűk*
mmi.elte.hu › mmi.elte.hu › indexbba0(letöltés ideje: 2019.03.04-04.16.)
- 23) *Lornyon, monokli, cvikker - avagy a szemüveg története - Töri másképp*
https://torimaskepp.blog.hu › 201/05/27(letöltés ideje: 2019.03.04-04.16.)
- 24) *A némafilmek sztárjai hozták divatba- a szemüveg története*
https://www.nlcafe.hu › oltozkodjunk › s...(letöltés ideje: 2019.03.04-04.16.)
- 25) <http://www.hik.hu/tankonyvtar/site/books/b161/ch02s03.html>
(letöltés ideje: 2019.03.04-04.16.)
- 26) <http://www.mek.oszk.hu/03200/03233/html/kokay13.htm>
(letöltés ideje: 2019.03.04-04.16.)
- 27) *Nyelv és Tudomány- Rénhírek - Tarih-i Ungurus – az akadémia sötét titka*
https://m.nyest.hu › renhírek › tarih-i-un...(letöltés ideje: 2019.03.04-04.16.)
- 28) www.szidnai.dr.hu (letöltés ideje: 2019.04.23. rezonometriáról)

Meghívott szervezet bemutatkozása:

Farkas László (Budapest), Írástudományi Szakmai Kollégium